

Moderna kyrkor

En studie av restaureringsprocesser med utgångspunkt i Tomaskyrkan och Gideonsbergskyrkan i Västerås

Helén Sjökvist

Moderna kyrkor

**En studie av restaureringsprocesser
med utgångspunkt i Tomaskyrkan och
Gideonsbergskyrkan i Västerås**

Helén Sjökvist

Utgivning och distribution:
Stiftelsen Kulturmiljövård
Stora gatan 41, 722 12 Västerås
Tel: 021-80 62 80
Fax: 021-14 52 20
E-post: info@kmmmd.se

© Stiftelsen Kulturmiljövård 2016

Omslagsfoto:

Kartor ur allmänt kartmaterial © Lantmäteriet. Ärende nr MS2012/02954.

ISBN:

Tryck:

Innehåll

Innehåll	4
Sammanfattning.....	5
Inledning.....	5
Bakgrund	5
Målsättning.....	6
Metod.....	6
Tidigare forskning.....	7
Moderna kyrkor i ett arkitekturhistoriskt perspektiv	8
Moderna kyrkor – ansvar och skydd	10
Kyrkoantikvarisk ersättning (KAE)	12
Värderingen av moderna kyrkor.....	12
Bakgrund till skyddsbesluten för ett urval moderna kyrkor år 1990	14
Fallstudier	15
Hur har skyddet fungerat för Tomaskyrkan och Gideonsbergskyrkan sedan 1990?	15
Ombyggnationen av Tomaskyrkan	19
Beskrivning och historisk bakgrund - Tomaskyrkan.....	19
Restaureringsprojektets bakgrund	20
Programskede	21
Projekteringsskede	21
Tillståndsgivning och villkor	22
KAE processen	24
Utförandefasen/byggfasen	24
Byte av material	27
Brandskydd och tillgänglighet.....	28
Ombyggnationen av Gideonsbergskyrkan.....	29
Beskrivning och historisk bakgrund - Gideonsbergskyrkan	29
Restaureringsprojektets bakgrund	30
Programskede	30
Projekteringsfas	31
Upphandling av arbetet.....	31
Tillståndsgivning och villkor	31
KAE.....	32
Byggfasen	32
Brandskydd och tillgänglighet.....	35
Samlade erfarenheter	35
Arbetsformer i pastoratets egen organisation	35
Anlitande av konsulter och upphandling av entreprenörer	36
Myndighetskontakter och krav	37
KAE-processen.....	40
Problem vid byte av moderna material.....	40
Förankring av objektets kulturhistoriska värde.....	41
Förändringsbenägenheten i de moderna kyrkorna.....	44
Referenser.....	45
Kart- och arkivmaterial	45
Otryckta källor.....	45
Intervjuer	45
Muntliga uppgifter	45
Litteratur.....	46
Tekniska och administrativa uppgifter	46
BILAGOR	48

Figur 1. I Västerås finns tre kyrkor uppförda efter 1939 som skyddas genom Kulturmiljölagen. Tomaskyrkans läge markerat med en röd ring, Gideonsbergskyrkan markerad med en grön ring och Mikaelikyrkan markerad med en blå ring. Utdrag ur Gröna kartan. Skala 1:50 000.

Sammanfattning

Text...

Inledning

Denna rapport är skriven på uppdrag av Västerås stift under 2015 – 2016.

Begreppet moderna kyrkor kan definieras på flera olika sätt. I denna rapport används begreppet på ett sätt som skiljer mellan de ”äldre kyrkorna” uppförda före 1939 års utgång, och som automatiskt skyddas genom Kulturmiljölagen (KML), och de ”moderna kyrkor” som är uppförda efter utgången av 1939 som endast skyddas genom KML genom särskilda beslut. Uppdelningen tar alltså inte sin utgångspunkt i ett arkitektoniskt eller estetiskt uttryck utan har administrativa förklaringar. Rapporten omfattar fallstudier från två 1970-tals kyrkor i Västerås pastorat, Tomaskyrkan och Gideonsbergskyrkan, vilka båda är belägna i Västerås stad.

Bakgrund

I samband med att Tomaskyrkan i Västerås år 2013 stod inför en mängd olika vårdåtgärder, vilka omfattade stora delar av kyrkomiljön, ställdes fastighetsförvaltare och kulturmiljövårdande instanser inför ett flertal frågor kring hur åtgärderna skulle planeras och vilka prioriteringar som skulle göras. Kyrkan är uppförd 1971 och skiljer sig därmed markant från de äldre kyrkorna, som pastoratet och myndigheterna är vana att hantera vid stora byggprojekt. Byggprojektet genomfördes 2013-2014 och arbetsprocessen visade sig ha vissa brister. Då man därefter planerade för att genomföra ett liknande projekt i Gideonsbergskyrkan, uppförd 1972-73, kom man att dra en mängd lärdomar för att få en smidigare arbetsprocess och ett ur kulturhistorisk synvinkel bättre resultat.

Vid vård och underhåll i kyrkor uppförda under 1900-talets senare hälft stöter man delvis på andra önskemål och frågeställningar jämfört med vad man gör i äldre kyrkor. I modernismens byggande är experimentella kombinationer av material och tekniker vanligt förekommande, liksom användandet av nya eller oprövade material och tekniska lösningar. Problem kring materialens åldrande och förslitning är därför tydliga i förvaltningen. Anläggningarna vid de moderna kyrkorna har dessutom en mängd olika typer av lokaler, vilka ställer olika krav på arbetsmiljö, tillgänglighet och brandskydd.

Kyrkans och kulturmiljövårdens arbete med vård- och underhållsplanering i de församlingar som förvaltar skyddade kyrkor uppförda efter 1940 är ytterst aktuella frågor. Hur ska till exempel olika typer av vårdåtgärder utföras med tanke på att en del byggnadsmaterial från 1900-talets senare hälft inte går att reparera och underhålla? Hur hanterar man önskemål om ändringar i ett kyrkorum med en stram modernistisk arkitektur? Hur handskas man med dagens brandskydds krav och byggnormer i en kyrka uppförd på 1970-talet? Och inte minst, hur förmedlas de kulturhistoriska värden som det moderna kulturarvet besitter.

Figur. Tomaskyrkan sedd från sydöst. Foto: Helén Sjökvist.

Figur. Gideonsbergskyrkan. Foto: Lisa Skanser.

Målsättning

Rapporten är tänkt att översiktligt visa arbetsprocessen inför, under och efter vårdåtgärder i Tomaskyrkan och i Gideonsbergskyrkan. Målet är att lyfta fram exempel på diskussioner som uppstått, beslut som tagits, problem som uppkommit samt hur lösningarna utformats. Rapporten skall belysa några av de utmaningar som finns i vård- och underhåll av det moderna kyrkliga kulturarvet. Meningen är att fler skall kunna dra nytta av de erfarenheter som gjorts i de två fallstudierna i planeringen av ingrepp och åtgärder samt i förvaltandet av det moderna kyrkliga kulturarvet.

Metod

En stor del av innehållet i fallstudien bygger på muntliga uppgifter från ett antal intervjuer som genomförts med personer som på olika sätt varit inblandade i processerna kring Tomaskyrkan och Gideonsbergskyrkan. I första hand är det personer från Svenska kyrkan och från Länsstyrelsen, samt medverkande antikvarier som intervjuats. Intervjuerna är tänkta att tillföra professionell, erfarenhetsbaserad kunskap som ej återfinns i litteratur, samt kunskap om de specifika restaureringsprocesserna i de två fallstudierna. Intervjubaserat material kan emellertid vara komplicerat att handskas med eftersom det dels är präglad av den person som delger sin upplevelse av ett

skeende, och dels präglad av den person som intervjuar och sammanfattar det som sagts. I det arkitekterna här fallet har personer med helt olika roller i processen intervjuats och deras yrkesmässiga bakgrund och kunskap om helheten i projektet är självfallet också varierande.

Som underlag har också visst skriftligt material från Västerås pastorat, Länsstyrelsens ärendeakter samt diverse material från projekterings- och byggmöten använts. Även annat dokumentationsmaterial och minnesanteckningar från medverkande antikvarier har gått igenom.

För att ge en historisk bakgrund och förståelse för hur skyddet av de aktuella kyrkorna formats under tid har en arkivgenomgång gjorts på Riksantikvarieämbetets arkiv ATA. Genomgången är också tänkt att ge en förståelse för hur församlingarna i ett tidigare skede har upplevt skyddet av den egna kyrkobyggnaden. Till detta kommer även en genomgång av litteratur för att bland annat ge en bild av hur skyddet av kyrkorna är tänkt att fungera idag samt deras arkitekturhistoriska sammanhang.

Tidigare forskning

Det praktiska bevarandet av modernistisk arkitektur har skildrats i flera sammanhang, men relativt få studier har berört dessa aspekter hos det moderna kyrkliga kulturarvet. Några exempel på sådana finns dock. S:t Botvids kyrka i Oxelösunds kommun, uppförd 1957, har varit föremål för en antikvariskt inriktad förundersökning av stål- och betongkonstruktionen i anslutning till ett restaureringsprojekt. I samband med restaureringen gjordes även en analys av projektets bygghandlingar utifrån antikvariskt perspektiv. Båda rapporterna har författats av Ebba Gillbrand tillsammans med Therese Sonehag 2010 respektive 2011.

Ett flertal projekt har berört rent kulturhistoriska aspekter på de moderna kyrkorna. År 2010 fick Kalmar läns museum i uppdrag av Linköpings stift att genomföra en provinventering av två moderna kyrkor, d.v.s. uppförda efter 1939.¹ Syftet med inventeringen och värdering av dessa kyrkor var att hjälpa församlingarna i deras förvaltning, samt att ge stiftet och de kulturvårdande institutionerna ett bättre grepp om kulturvärdena hos de yngre kyrkobyggnaderna. I projektet använde man sig av en metod för värdering tillsammans med dem som brukar kyrkorna. Detta för att på ett demokratiskt sätt fånga upp värden utöver de materiella värdena. Man arbetade även med kommunicerande av värdena för att integrera dessa i förvaltningen och övrig verksamhet.

Under perioden 2010 - 2011 genomfördes en studie av Moderna kyrkor i Göteborgs stift vilken hade till syfte att öka kunskapen kring stiftets moderna kyrkor vad gäller vilka värden de representerar i kulturhistoriskt hänseende.² Projektet hade sin grund i ett kulturmiljöprojekt kring folk- och samhällsrörelser i efterkrigstidens Sverige och satte in kyrkorna i en historisk kontext. Man lyfte även fram olika tidstypiska formspråk och beskrev kyrkorna i korta ordalag. Vad som även framkom var en viss snedfördelning i urvalet av kyrkor som skyddas.

Under 2015 - 2016 genomför Västmanlands läns museum projektet ”Västerås Stift-moderna kyrkor” på uppdrag av Västerås stift.³ Projektet syftar till att inventera, dokumentera och kulturhistoriskt värdera kyrkor uppförda under perioden 1930 t o m

¹ Johansson m.fl

² Andersson 2011.

³ Projektplan, ansökan om KAE beslutat 27-03-2014, Västerås stift.

1980 i Västmanlands län, samt att kartlägga, dokumentera och värdera kyrkorestaureringar som är genomförda i äldre kyrkor under perioden 1930 t o m 1980. Man skall även kartlägga vilket förändringstryck och vilket förvaltnings- och underhållsbehov, ur ett brukandeperspektiv, dessa byggnader står inför samt, utifrån ett ämnesövergripande angreppssätt, belysa de moderna kyrkomiljöerna som en del av det moderna samhällets framväxt och förändring.

Helena Lind och Bert Leandersson drev ett nationellt projekt åt Kyrkokansliet som omfattade samtliga i dag skyddade kyrkor som uppförts efter 1939 inom Svenska kyrkans bestånd. Syftet med projektet var att öka intresset för dessa kyrkor, både som mötesplatser och konstverk. Genom projektets arbetssätt har också andra värden tydliggjorts, främst upplevelse- och kunskapsvärden. Man har strävat efter att fånga och synliggöra vad församlingen och besökarna vet och upplever. Arbetet har bl.a. resulterat i en vandringsutställning och hösten 2016 har även en bok med namnet ”Moderna kyrkor i Sverige” givits ut.⁴

Moderna kyrkor i ett arkitekturhistoriskt perspektiv

Den traditionella arkitekturen dominerade länge inom kyrkobyggnadsarkitekturen i Sverige. Trots funktionalismens genombrott inom exempelvis bostadsarkitekturen kom kyrkorna utformas efter ett klassiskt mönster med ett kor i öster, ett fast altare längst fram inom en altarrund, predikstol på ena långväggen samt fasta bänkkvarter.⁵ Exteriört utformades de ofta som högresta rektangulära byggnader med tydliga, kyrkliga drag. Men vid slutet av 1940-talet kom en stor förändring som har sin motsvarighet även i andra europeiska länder. Den modernistiska arkitekturen kom att få fotfäste även i den sakrala arkitekturen. Moderna material som armerad betong, stål och glas kunde användas för att förstärka den moderna prägeln, men man använde sig också alltmer av otraditionella planformer. Det blev också allmänt vedertaget att komplettera kyrkan med församlingssalar och lokaler för en mer mångsidig verksamhet, inte sällan avgränsade med en vikvägg så att kyrkorummets flexibilitet kunde ökas.

Under 1950-talet hade arkitekterna fortfarande ett mycket stort inflytande på utformningen av kyrkobyggnaderna.⁶ Byggnadens estetiska uttryck kom ofta att framhävas framför de funktionella kraven. Monumentaliteten gav en sakral upplevelse som i sig kunde tillskapa värden för kyrkorummet. I många fall kom Svenska kyrkan som institution att stå som mecenat för arkitektur och konst, men kunde inte fullt ut styra beställningen. Under 1960-talet kom detta förhållande att brytas och man gick mot en allt mer funktionsstyrd planering av kyrkorna. Svenska kyrkans verksamhet kom även att stå inför nya utmaningar under den aktuella tidsperioden, vilket bör ses som bakgrunden till den nya arkitekturen. Den stora demografiska förändringen med tilltagande inflyttning till städerna och framväxande förorter ledde till nya lokalmässiga behov. År 1946 bildades den så kallade småkyrkostiftelsen i Göteborg (not). Idéerna kretsade kring att få små levande församlingar med kyrkobyggnader som skulle finnas där människor levde och rörde sig. Arkitektoniskt innebar det anspråkslösa kyrkor där församlingsytorna fogades till kyrkan i direkt anslutning till kyrkorummet. Dessa utformades på ett sätt som gjorde att kyrkorummet kunde utvidgas. Exteriören skulle vara ”enkel, rak och värdig”.⁷ Det fanns dock ingen helt tydlig linje i hela landet för hur

⁴ Lind, Leandersson 2016.

⁵ Wennäs 2003:365.

⁶ Widmark 2001:87.

⁷ Andersson 2011:10.

dessa småkyrkor skulle utformas. I Göteborg framhölls det lilla anspråkslösa formatet där ”höghet, helgd och avskildhet” vägdes mot enkelhet och sparsamhet i samband med byggnationen. Man menade att kyrkorna som uppfördes i Stockholm var för dyra. Vid ett antal konferenser för arkitekter och präster som hölls under åren 1954-71 fanns även skiljelinjer då det gällde hur kyrkans lokaler kunde utnyttjas för profana ändamål. Vissa varnade för att kyrkans sakrala rum skulle bli en ”*stolt skapelse av skönandar istället för av helig ande*” eller att kyrkorna blev ”*imponerande monument istället för den levande församlingens hem*”. (kolla not eckerdal s 97 ”småkyrka i storstad”) Andra tycks ha varit av en åsikt som drog mer mot att minska skillnaden mellan profant och sakralt.

Under 1960-talet kom begreppet stadsdelskyrka att överta småkyrkoidéns plats. (Nyström, Clara 2010:27). Tankarna på små församlingar övergavs till förmån för stadsdelskyrkan, som snarast sågs som ett komplement till den befintliga församlingskyrkan. Stadsplanemässigt kunde de ofta utgöra en viktig del av centrum i de framväxande nya stadsdelarna i städerna. Arkitektoniskt fick de nya uttryck i moderna material i en modernistisk anda. Kyrkoarkitekturen närmades sig den profana bebyggelsen med plana tak och kubiska byggnadskroppar i ofta asymmetriska grupperingar. (not Nyström /Hällén). Man kunde ibland också sträva efter en motsatsverkan till omgivande stadsdel. Om bebyggelsen bestod av höga hus kunde man medvetet utforma kyrkan låg för att ge en kontrast till det vertikala i stadsbilden. Ett tydligt exempel är Bergsjöns kyrka (1974) i Göteborg där kyrkan, som placerades vid det modernistiska Rymdtorget, helt avviker från omgivande bebyggelse genom sin delvis faluröda träfasad.⁸ Även Tomaskyrkan i Västerås utgörs av en lågt hällen, sluten kyrkoanläggning som kontrast till de omkringliggande höga punkthusen i Skiljebo centrum.

Några av de viktiga kännetecknen i den modernistiska kyrkobyggnadsarkitekturen sägs vara ”tak, ljusspel och lugn”.⁹ Yttertaken är vanligen antingen dominanta och tydligt artikulerade eller i det närmaste osynliga. Takutsprången är ofta obefintliga och taket går istället i liv med fasaden. De välavvägda ljusinsläppen ger ett spel mellan mörker och ljus som skall skapa en stämning i rummet snarare än att ge ett samspel med världen utanför byggnaden. Armaturena har även de en arkitektoniskt genomtänkt gestaltning och är en del i detta ljusspel. Lugnet har en viktig roll och rummet är utformat för att erbjuda stillhet och andakt snarare än distraktion. De rustika, genuina materialen skall stå för en känsla av beständighet.

Under 1970- och 1980-talen kom anläggningarna att bli allt större med mer differentierad användning med olika funktioner i samma byggnadskropp(Hällén). En liturgisk förändring ledde till att altarborden i större utsträckning utfördes fristående och kyrkorummet blev alltmer flexibelt och omformningsbart. De så kallade kyrktorgen började göra entré som en kombination av kyrksal och foajé.

För att förstärka bilden av den nya tidens kyrka valdes vad som av Thomas Hellkvist i en artikel 1985 beskrevs som en ”vardaglig, vänlig, världslig och antiauktoritär framtoning utan högtidlighet” (Bexell, Weman 2008:378). Han menade att själva kyrkorummet blev alltmer svårt att utläsa i kyrkokomplexet och att.....

Det fanns en tydlig rörelse under 1960-talet som hade just för avsikt att avmytologisera den kristna lärans byggnader och språk och få dem mer vardagsnära och inte ha så tydliga skiljelinjer mellan heligt och profant.¹⁰ Det öppna kyrkorummet framställdes av Hartman som en teater och arkitekten Rolf Bergh förklarade att vår öppna kultur krävde

⁸ Andersson 2011:18.

⁹ Andersson 2011:7.

¹⁰ Andersson 2011:11.

ett kyrkorum där man lade särskild vikt vid gemenskapen.¹¹ Man lyfte in nya uttryckssätt i liturgin såsom dans, teater, profan musik och lek, vilket även kunde påverka utformningen av rummet (Andersson 2011:11).¹² Den angloamerikanska idén om allaktivitetskyrkor kom på så sätt att få gehör även i Sverige. Önskemålen om en mängd olika utrymmen kom upp i samband med planering av nya kyrkobyggnader. I samband med en arkitekttävling för Martin Luthers kyrka i Halmstad 1965 innehöll listan med önskvärda lokaler 42 olika utrymmen. Bland dessa fanns liknande hobbyrum och ungdomslokaler som i Tomaskyrkan i Västerås. I det förslag till lokalprogram som utarbetats av Kyrkfrämjandet och som redogörs för i ”Kyrkan bygger och förnyar” från år 1983 finns också där med en mängd lokaler för studieverksamhet och hobbyrum.

Kolla Hård af Segerstad Nya skandinaviska kyrkor 1962

Källa: Får en kyrka se ut hur som helst?

Några drag i svensk kyrkoarkitektur 1955–1975

Olof Wennås, doktorand i religionsvetenskap

Moderna kyrkor – ansvar och skydd

Svenska kyrkan har ett förvaltningsansvar för beståndet av kyrkligt kulturarv.¹³ För att kunna svara mot detta har man även skyldighet att besitta sådan kompetens kring det kyrkliga kulturarvet att förvaltningen blir korrekt. Det ekonomiska ansvaret för förvaltningen av de kyrkliga kulturminnena delas mellan Svenska kyrkan och staten. Svenska kyrkan har det huvudsakliga ekonomiska ansvaret för förvaltandet, vilket skall finansieras genom medlemsavgifter och omfördelningssystem inom Svenska kyrkan.¹⁴ Statens ekonomiska ansvar begränsas till den kyrkoantikvariska ersättningen. Detta är ett sätt att kompensera för att bestämmelserna i KML kan innebära inskränkningar i nyttjandet samt fördyringar på grund av antikvariska överkostnader.

Länsstyrelsen har ansvar för tillsynen över kulturminnesvården i sitt län.¹⁵ De har i de fall de fattar beslut i ett tillståndsärende rätt att ställa villkor om hur ändringar får utföras och vilken dokumentation som är relevant för ärendet. Riksantikvarieämbetet har utöver sin överinseenderoll även några mer preciserade uppgifter. En viktig sådan uppgift är att besluta om skydd av kyrkobyggnader uppförda efter utgången av 1939.¹⁶

Nära hälften av Sveriges nästan 3000 skyddade kyrkor har sitt ursprung i medeltiden.¹⁷ Av moderna kyrkor uppförda efter utgången av 1939 skyddas endast omkring 150 genom KML. Motiveringen till skydd av nyare kyrkor är i allmänhet att de representerar en utveckling av den arkitektoniska och konstnärliga gestaltningen och av förnyade gudstjänstformer.¹⁸

¹¹ Wennås :371.

¹² Andersson 2011:11.

¹³ (Vägledning för tillämpning av kulturminneslagen, Kyrkliga Kulturminnen 2014:21

¹⁴ (Vägledning för tillämpning av kulturminneslagen, Kyrkliga Kulturminnen 2014:21

¹⁵ (Vägledning för tillämpning av kulturminneslagen, Kyrkliga Kulturminnen 2014:23

¹⁶ (Vägledning för tillämpning av kulturminneslagen, Kyrkliga Kulturminnen 2014:24.

¹⁷ (Vägledning för tillämpning av kulturminneslagen, Kyrkliga Kulturminnen 2014:29.

¹⁸ (Vägledning för tillämpning av kulturminneslagen, Kyrkliga Kulturminnen 2014:40

Förvaltningen av kyrkobyggnaden är av hävd knutet till den enskilda församlingen även om det praktiska utförandet ofta faller på större organisatoriska enheter som pastorat.¹⁹

En kyrkobyggnad är i KML:s mening en byggnad invigd för Svenska kyrkans gudstjänster före den 1 januari 2000 (Vägledning för tillämpning av kulturminneslagen, Kyrkliga Kulturminnen 2014:30). Kyrkobyggnaden kan i sin tur omfatta flera funktioner utöver det invigda kyrkorummet. Dessa delar är inte i lagens mening mindre värdefulla i kulturhistorisk mening, utan skall även de omfattas av tillståndsplikt. Riksantikvarieämbetet nämner i sin vägledning för tillämpning av 4 kap. KML att församlingshemsdelarna kan vara sådana exempel där tillståndsplikt bör tillämpas. Däremot kan Länsstyrelsen i det enskilda fallet bedöma de kulturhistoriska värdena i olika delar av kyrkan och därefter fatta beslut och ställa villkor. Principen gäller för såväl kyrkor uppförda före utgången av 1939 som skyddade kyrkor uppförda efter detta år.²⁰

Efter beslut av RAÄ kan alltså tillståndsprövning krävas även för förändringar och ingrepp i kyrkobyggnader och kyrkotomter uppförda efter 1939. Dessa får då samma skydd som de äldre kyrkobyggnaderna. Urvalet av de yngre kyrkor som skyddas har gjorts vid ett antal samlade beslutstillfällen.²¹ RAÄ har då varit drivande i processen men begärt in underlag från Länsstyrelserna samt remitterat förslagen till berörda stift och församlingar samt till Arkitekturmuseet/Arkitektur- och Designcentrum. Sedan 2008 är det Länsstyrelserna som lämnar förslag till RAÄ på vilka yngre kyrkor som bör omfattas av tillståndsplikt.²² Enligt prop. 1987/88:104 kan såväl kyrkor med stort konstnärligt värde som sådana som speglar liturgins förändring komma i fråga för skydd. RAÄ ställer vid prövningen i princip samma krav som vid byggnadsminnesförklaringar av profana byggnader

Tillstånd enligt KML krävs, ifråga om kyrkobyggnad, för rivning, flyttning eller ombyggnad liksom för ingrepp i exteriör eller interiör med fast inredning samt för ändring av färgsättning.²³ Den huvudsakliga frågan för bedömningen om tillståndsplikt är om åtgärden medför väsentlig ändring. Det är då inte omfattningen av åtgärden som är det avgörande för hur väsentlig den kan anses, utan vilken påverkan den kan anses ha på de kulturhistoriska värdena.

De kyrkor som inte skyddas genom KML står av naturliga skäl inte heller under statlig tillsyn och Länsstyrelsen har därmed inte full kännedom om hur de hanteras. Eftersom de oskyddade kyrkorna inte kan få bidrag via stiftet får inte heller de vetskap om de förändringar som görs i dessa kyrkor.²⁴ Vare sig kyrkoantikvarisk ersättning eller kyrkobyggnadsbidrag kan användas för oskyddade kyrkor. Det är endast möjligt att använda kyrkoantikvarisk ersättning för att utreda skydd, vilket man använder sig av i projektet ”Västerås Stift- moderna kyrkor”. I de intervjuer som gjorts med länsstyrelsehandläggarna och stiftsantikvarien i Västerås framkommer dock att man upplever det som att skyddet av kyrkorna har en tydlig effekt. De kyrkor som inte skyddas genom KML är enligt dem mer ombyggda. Även i det inventeringsarbete som bedrivits av Västmanlands läns museum i projektet ”Västerås Stift- moderna kyrkor” har det visat sig att de KML-skyddade kyrkorna är mindre förändrade än de som inte har samma lagskydd.²⁵ Som exempel ger man Bäckbykyrkan i Västerås och Kolsva brukskyrka i Köping. I Bäckbykyrkan är själva kyrkorummet relativt oförändrat, men de kringliggande församlingslokalerna är kraftigt förändrade. I Kolsva brukskyrka har förändringar skett i hela byggnaden, även i kyrkorummet. Bäckbykyrkan är även

¹⁹ (Vägledning för tillämpning av kulturminneslagen, Kyrkliga Kulturminnen 2014:30.

²⁰ (Vägledning för tillämpning av kulturminneslagen, Kyrkliga Kulturminnen 2014:36.

²¹ (Vägledning för tillämpning av kulturminneslagen, Kyrkliga Kulturminnen 2014:40.

²² (Vägledning för tillämpning av kulturminneslagen, Kyrkliga Kulturminnen 2014:40.

²³ (Vägledning för tillämpning av kulturminneslagen, Kyrkliga Kulturminnen 2014:35.

²⁴ Anna Güthlein, intervju

²⁵ Holterman-Wüig

exteriört förändrad. Man tycks enligt de inventerande antikvarierna i projektet ha haft en relativt pragmatisk hållning till sina kyrkor, i synnerhet till församlingslokaler för barnverksamhet, samlingssalar och kontor. Funktionen har där stått i centrum oavsett om kyrkan har ett KML-skydd eller inte. I kyrkorummet har man ofta haft en lite mer restriktiv inställning, men i exemplet Kolsva har man även där satt funktionen i centrum.

För all bebyggelse, gäller dock de generella hänsynsparagraferna i PBL. Det innebär att även om en kyrka inte skyddas genom KML skall underhållet anpassas till byggnadens värde utifrån historisk, kulturhistorisk, miljömässig och konstnärlig synpunkt samt till omgivningens karaktär. Ändringar av en byggnad skall utföras varsamt så att byggnadens karaktärsdrag beaktas och dess byggnadstekniska, historiska, kulturhistoriska, miljömässiga och konstnärliga värden tas till vara. Dessa frågor skall alltså när KML-prövning inte är aktuell hanteras i kommunernas handläggning.

Västmanlands läns museum har i sin studie inte i någon större utsträckning hittat några bygglovhandlingar i församlingarnas egna arkiv, varför man inte riktigt kan avgöra i vilken omfattning man kan se hur detta uppfyllts.²⁶

Kyrkoantikvarisk ersättning (KAE)

Den kyrkoantikvariska ersättningen (KAE) tillkom efter det att Svenska kyrkan skildes från staten år 2000. Grundtanken är att det kyrkliga kulturarvet tillhör alla och skall vara tillgängligt för alla.²⁷ Genom den statliga ersättningen bidrar hela befolkningen till den långsiktiga förvaltningen av kyrkorna. Ersättningen kompenserar för de krav som ställs på Svenska kyrkans förvaltning genom Kulturmiljölagen. Bortsett från några undantag är det de lagskyddade kyrkorna som kommer i fråga för bidrag (Handbok för arbetet med kyrkoantikvarisk ersättning). Ersättning kan ges till såväl planering för arbeten som till själva åtgärderna. Exempelvis kan projektering med utredningar och dokumentationer vara bidragsberättigade, men man ska då tydligt kunna visa på vilket sätt detta är till nytta för bevarandet. På så sätt vill man uppmuntra församlingarna att ta fram välgrundade beslutsunderlag för åtgärderna. Vissa tekniska installationer, nämligen larminstallationer av olika slag, modernisering av äldre värmesystem och byte av gamla el- och VVS-system är bidragsberättigade medan andra tekniska system gäller att förvaltaren själv ansvarar för att dessa skall vara i fullgott skick. Anpassade lösningar för tekniska installationer är bidragsberättigade. De underhållsåtgärder som får bidrag skall även finnas beskrivna i den långsiktiga vård- och underhållsplanen för den aktuella kyrkan. För handläggningen av ansökningar om kyrkoantikvarisk ersättning ansvarar stiftens, vilka remitterar ärendena till Länsstyrelserna för bedömning. Målet skall vara att insatserna skall ge största möjliga kulturmiljönytta.

Värderingen av moderna kyrkor

I lagens mening har de moderna kyrkor som uppförts efter 1939 års utgång och som skyddas av KML genom särskilt beslut, samma absoluta skydd som äldre kyrkobyggnader. Det finns inga egentliga skillnader i hanteringen av dessa kyrkor tillståndsmässigt. Ur värderingssynpunkt finns det inte heller någon skillnad, då det är samma lagstiftning som blir aktuell. I en arbetshandling från Riksantikvarieämbetet från december 2002 angående skyddsvärda kyrkor uppförda 1940 och senare, lär enligt Andersson ha specificerats vilka delar av kyrkobyggnaden som skyddades, men detta

²⁶ Holterman-Wiig

²⁷ handbok för arbetet med KAE version 1:1/Villkor för kyrkoantikvarisk ersättning.

kom att slopas efter revideringar.²⁸ Eftersom de moderna kyrkorna ofta har en gestaltning där alla utrymmen har formats i ett sammanhang kan det också vara problematiskt att i ett skyddsbeslut låsa fast sig i en värdering som kan komma att ändras över tid.

I äldre kulturmiljövård, men även hos många i allmänheten idag, finns en stark koppling till det som av Riegl i början av 1900-talet beskrevs som "åldersvärde".²⁹ Detta värde är lätt att förstå i de flesta fall, det räcker ofta med en anblick för att se att någonting är gammalt. De moderna kyrkorna, som ju saknar detta värde, är för dagens kulturmiljövård inte desto mindre intressanta, men är möjligen för vissa utomstående mer svårförståeliga. I fallet med den moderna kyrkoarkitekturen, där man medvetet valt att utforma kyrkorna på ett sätt som närmar sig det profana, kan det också ibland vara svårsläst att det rör sig om kyrkor. Många i allmänheten tycks, enligt exempelvis Andersson, föredra mer traditionellt utformade kyrkor av långhusmodell med torn, sadeltak och kor.³⁰ Den modernistiska, additiva arkitekturen är i flera fall mindre omtyckt. Andersson menar även att det finns ett samband mellan höjd och tillräcklig avvikelse från den omgivande bebyggelsen för att flertalet skall uppleva en kyrkas exteriör som "vacker". Man kan även sakna det upplevelsevärde som en äldre kyrka har genom sin historia och spår av många generationers användning. I en intervjuundersökning som utfördes av Regionmuseet i Kristianstad som en del av dokumentationen i samband med rivningen av Maglarps kyrka, framkom just sådana tankar.³¹ De som önskade riva kyrkan såg det som en förmildrande omständighet att kyrkan inte var så gammal (uppförd 1907-08). Intervjuundersökningen visade dock att många beskrev kyrkan på ett sätt där värdet var kopplat till att den var gammal. Möjligen hade detta med det nygotiska formspråket i byggnaden att göra. Ålder kan vara en väsentlig del för upplevelsen av en plats eller byggnad menar Alftberg och Eriksson. En ny eller modern kyrka saknar den "mystik" som äldre kyrkor har tycker en kvinna i deras intervjuundersökning och en annan menar att det är värre att riva en kyrka just för att kyrkorna vanligtvis är gamla.

Arbetet med värdering av kyrkobyggnader har i vissa fall varit kontroversiellt. I samband med de karakteriseringar av kyrkorna som utförts för de vårdplaner som tagits fram av Svenska Kyrkan under 2000-talets första del, har vissa bedömningar gjorts av särskilt värdefulla element i kyrkorna. Bedömningarna har dock kritiserats för att vara för kortfattade och motiveringarna är otydliga.³² Detta har dock skett i enlighet med RAÄ:s vägledning för hur vårdplanerna skall utformas. I de utvärderingar av karakteriseringarna som gjorts av Svenska Kyrkan framgår även att man saknar flera aspekter i värderingen menar Lindblad. De konsthistoriska och byggnadshistoriska värdena har fått ett stort utrymme. Även teknik- och personhistoria kan beröras liksom andra historiska värden. Däremot menar Lindblad att de upplevelsebaserade värdena har fått en mindre framträdande roll i karakteriseringarna. Denna slagsida mot materiella värden i förhållande till lokala immateriella värden har setts som ett problem. I workshops som hållits i anslutning till utvärderingen har även framkommit att det är av vikt att det förs en tydligare dialog mellan de lokala intressenterna, församlingen och de antikvariska experter som utför bedömningen av kyrkan för att fånga upp andra värden.³³ I sin slutrapport för utvärderingen av karakteriseringsarbetet ställer Lindblad även upp förslag till hur en process för värderingsarbete för kyrkorna generellt skulle kunna se ut.³⁴ Denna har stort fokus på just interaktion med församlingarna.

²⁸ Andersson 2011:8.

²⁹ Stanley Prince 1996:74.

³⁰ Andersson 2011:21.

³¹ Alftberg 2007:41

³² Lindblad delrapport I 2010-07-23:15

³³ Lindblad delrapport I 2010-07-23:21

³⁴ Lindblad slutrapport.

I Linköpings stift har man drivit ett utvecklingsarbete inom detta fält. Kalmar länsmuseum utförde 2010-2011 ett pilotprojekt där man utförde karakteriseringar av två icke skyddade moderna kyrkor i ett samarbete med församlingarna och andra intressenter (Johansson, Olofsson 2011). Arbetet omfattade enkäter, gruppdiskussioner och intervjuer av de intressenter som kartlagts i ett tidigare skede. Detta för att på olika sätt fånga upp andra värden än de som vanligen återfinns i karakteriseringarna. De antikvarier som utförde arbetet upplevde att det mest positiva med att ta fram värdebedömningen i samråd med andra intressenter är att processen ger tillfälle till diskussion kring kyrkans betydelse.³⁵

I utvärderingen av karakteriseringarna framgår också behovet av att prioriteringarna och bedömningarna är transparenta.³⁶ Om grunderna för värderingen är oklar riskerar myndighetsbesluten att bli svårbegripliga och ojämna. Man förslår även att prioriteringarna också skall kunna grundas på känslighet för förändringar. Denna prioritering påpekar man, skall inte förväxlas med att detta är kyrkor som kan avyttras utan snarare skall det ses som ett mått på hur flexibla och användningsbara för vissa ändamål de kan anses vara ur antikvariskt hänseende.

Bakgrund till skyddsbesluten för ett urval moderna kyrkor år 1990

Det finns tre kyrkor i Västmanlands län, uppförda efter 1939, som idag är skyddade enligt KML. Tomaskyrkan (uppförd 1971), Gideonsbergskyrkan (uppförd 1973), Mikaelikyrkan (uppförd 1966). Samtliga dessa är belägna i Västerås stad. Beslut om skydd fattades av Riksantikvarieämbetet 1990-04-19 (se bilaga 1 och 2).

Riksantikvarieämbetets inventering av moderna kyrkor i Sverige påbörjades under 1970-talet och återupptogs 1981.³⁷ I början av 1980-talet framförde såväl RAÄ som Svenska kyrkan förslag om att statens generella tillsyn i kyrkobyggnadsfrågor skulle ersättas av en mer kulturhistoriskt motiverad tillsyn. Med anledning av att 1920 års kungörelse med föreskrifter om det offentliga byggnadsväsendet upphörde och den nya Kulturminneslagen trädde i kraft 1989 kom de kyrkor som var uppförda efter 1939 att sakna skydd via KML om inte särskilt beslut togs för detta.

I samband med RAÄ:s process för att utse de yngre kyrkor som skulle fortsätta åtnjuta skydd efter det att KML trätt i kraft 1989 sändes en remiss ut till landets länsstyrelser och läns museer med önskemål om kommentarer på RAÄ:s förslag på urval.³⁸ Länsstyrelsen i Västmanland, som även samrått med landsantikvarien i frågan, lämnade sitt svar 1988-09-12 dnr 11.393-364-88. Av svaret framgår att man utöver Tomaskyrkan, som RAÄ redan förslagit, ansåg att även Mikaelikyrkan i Västerås, S:t Lars kyrka i Hallstahammar, Gideonsbergskyrkan och Önsta kyrka i Västerås samt skulle omfattas av skydd genom KML. Objekten var listade som ovan, vilket uppgavs vara efter angelägenhetsgrad. Denna remiss från RAÄ följdes av ytterligare en remiss, vilken ställdes till Svenska kyrkans centralstyrelse 1988-12-12. Ett förhandsbesked gick också ut till de berörda församlingarna 1988-12-27. I det senare ombads församlingarna inkomma med synpunkter på ett eventuellt skydd. Ett svar från Badelunda församling angående Tomaskyrkan lämnades av kyrkorådet i samband med ett sammanträde 1989-

³⁵ Johansson, Olofsson 2011:17.

³⁶ Lindblad slutrapport: :10

³⁷ Illerstad 1990:3.

³⁸ RAÄ dnr 3618/88 skrivelse daterad 1988-06-20).

01-16. Av sammanträdesprotokollet framgår att det inte rådde full enighet om svaret. Tre alternativ framställdes;

1. Kyrkorådet accepterar erbjudandet utan reservation.
2. Kyrkorådet accepterar under förutsättning att Riksantikvarieämbetet beaktar församlingens synpunkter på förändring av kyrkorummet
3. Kyrkorådet avslår.

Omröstningen som följde innebar att förslag 1 fick sex röster och förslag 3 fick fem röster medan förslag 2 inte fick någon röst. Utslaget blev alltså att man accepterade det man såg som ett erbjudande från RAÄ med knapp marginal.

Västerås Lundby församling tog upp ärendet för Mikaelkyrkan vid kyrkorådets sammanträde 1989-02-08. I samband med sammanträdet framförde ledamöter i kyrkorådet farhågor om att, om man skulle anta erbjudandet om skydd enligt KML, skulle frånhända sig bestämmanderätten över kyrkan. Någon nytta av ett skydd enligt KML sa man sig inte se. Kyrkorådet beslutade därvid att skydd inte skulle begäras. Trots detta kom RAÄ att fatta beslut om skydd genom KML. Från deras sida var frågan kanske inte heller tänkt vara ställd till församlingarna som ett erbjudande, utan det rörde sig mer om information.

Något svar angående Gideonsbergskyrkan har inte kunnat återfinnas på Riksantikvarieämbetets arkiv och inte heller i pastoratets eget arkiv. Möjligen kan informationen sökas i de handlingar som lämnats till Landsarkivet i Uppsala.

Av dessa svar framgår att det inte fanns någon riktigt stor uppslutning från församlingarnas sida för ett skydd av kyrkobyggnaderna vid denna tid, även om omröstningen för Tomaskyrkans räkning med knapp marginal kom att bli för ett skydd.

Fallstudier

Hur har skyddet fungerat för Tomaskyrkan och Gideonsbergskyrkan sedan 1990?

Före 1995 var Riksantikvarieämbetet tillsynsmyndighet för kyrkobyggnaderna och de begärde i sin tur in remissyttranden från läns museerna. Möjligen gav utpekanden 1990 en viss förändring då det gäller de moderna kyrkornas status i kulturmiljösammanhang. De var ju väldigt ”unga” när de pekades ut.³⁹ År 1995 kom ansvaret för tillsyn och tillstånd avseende kyrkobyggnaderna att överlätas på länsstyrelserna.

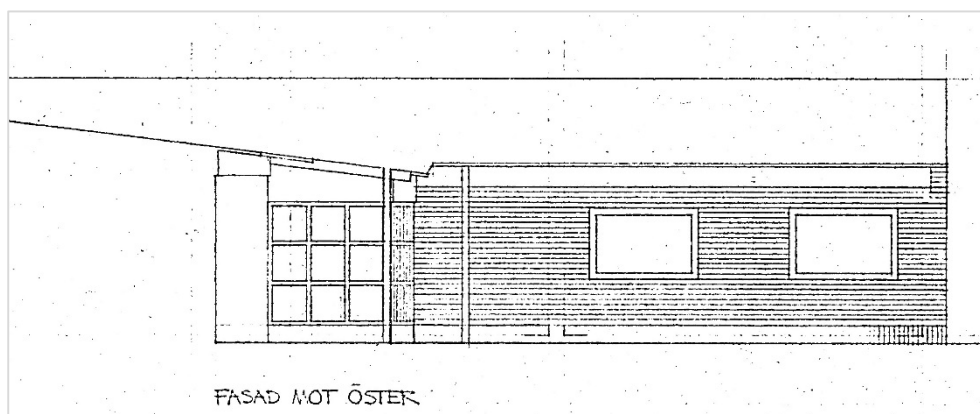
I Tomaskyrkan har förändringar genomförts vid olika tidpunkter. Man kan vid jämförelser mellan äldre ritningsmaterial och dagens utseende se förändring av fönster i köket, byte av ytterdörrar till spegeldörrar, byte av delar av taket över församlingssalarna till papptak och indelning i mindre rumsenheter. Exakt vilka av dessa åtgärder som genomförts före respektive efter skyddsbeslutet 1990 är inte helt säkert, och inte heller om de utförts då RAÄ respektive Länsstyrelsen varit tillståndsmyndighet. Troligen är det med anledning av att förvaltarna av byggnaden har tolkat det som om interiörerna i församlingsdelarna inte varit skyddade, som det inte finns några äldre ärenden för Tomaskyrkans räkning i Länsstyrelsens arkiv. Från Länsstyrelsens sida menar man däremot att de som tillsynsmyndighet sett det som att skyddet har gällt för

³⁹ Birgitta Cedenhag

både kyrkorum och för församlingsdelar samt för kyrkotomten.⁴⁰ Fokus har emellertid legat på själva kyrkorummet. Exteriören för hela anläggningen har setts som mycket viktig, minst lika viktig som kyrkans interiör. Den senare tidens uppmärksamhet kring modernismen generellt har dock gjort att församlingsdelarna stärkts ytterligare i värderingssammanhangen, menar Länsstyrelsens handläggare.

Figur. Fönstren till köket på Tomaskyrkan har förmins-kats och delvis satts igen. Foto: Helén Sjökvist.

Figur. På ursprungsritningarna till Tomaskyrkan hade fönstren på bilden ovan samma storlek som övriga fönster.

⁴⁰ Birgitta Cedenhag intervju

Figur. Vid någon tidpunkt har dörren vid ingång H på Tomaskyrkan bytts ut till en spegeldörr som helt saknar byggnadens modernistiska prägel. Foto: Helén Sjökvist.

I Riksantikvarieämbetets arkiv finns däremot ett ärende gällande Tomaskyrkan från 1991 där tillstånd gavs för att ta bort befintlig altarlösning, någonting som sedan aldrig förverkligades. Västmanlands läns museum upprättade 1991 en skrivelse angående önskemålet från Badelunda församling att ta bort det framskjutet placerade fasta altaret i Tomaskyrkan och ersätta med ett löst stående altarbord ständes mot korets östra vägg (VLM dnr 91:133-116). Läns museet tillstyrkte i sin skrivelse önskemålet, vilket hade sin grund i praktiska skäl. Församlingen menade att det hästskoformade, murade altaret var för brett och för högt för såväl församling som präst. Riksantikvarieämbetet sade sig även vara villiga att lämna tillstånd till förändringen 1993-10-05, under förutsättning att en lämplig arkitekt fick uppdraget (RAÄ dnr 4383/91). Riksantikvarieämbetet konstaterade i en tidigare skrivelse 1991-08-13, att altaret varit ifrågasatt ur liturgisk och funktionell synpunkt vid uppförandet (RAÄ dnr 4383/91). Västmanlands läns museum skriver i ovan nämnda skrivelse om en "...*dissonans mellan altarbord och knäfall, altarbordets "opraktiska" utförande och den ursprungliga uppfattningen om att det skulle kunna betraktas som ett provisorium*".

Altarets utformning i Tomaskyrkan är mycket speciell och tillkom efter en omfattande debatt. Utformningen på det hästskoformade altaret som kombinerats med altarringen var ett mycket medvetet val av arkitekten, i samråd med den dåvarande kyrkoherden. Förslaget fick kritik från såväl domkapitel som församlingsmedlemmar. Tanken med utformningen var att kunna fira mässa "versus populum" och att församlingen skulle ha tillgång till altaret.⁴¹ Tanken hade också sitt ursprung i den modernistiska arkitekturen som kyrkoherden och arkitekten inte ansåg kunna förenas med ett traditionellt utformat altare. Utgångspunkten togs istället i den fornkristna traditionen. Altaret får sålunda anses vara en mycket viktig del i kyrkans arkitektoniska värde, men även för att byggnaden skall spegla kyrkans moderna liturgiska kontext. Altaret har senare även lyfts fram som särskilt värdefullt i Västerås stifts karakterisering för Tomaskyrkan.⁴²

⁴¹ ATA, skrivelse kyrkoherde Magnus Rundblom 1971-11-02, RAÄ Kapsel Tomaskyrkan

⁴² Hammarskiöld.

Av skrivelserna från Västmanlands läns museum och RAÄ att döma har man fäst stor vikt vid församlingens önskemål om förändring då tillstånd gavs till borttagandet. Något tydligt ställningstagande kring altarets del i kyrkans kulturhistoriska värde formulerades inte i någon av skrivelserna. Man hänvisar snarare till att det var kritiserat vid tillkomsten. Idag hade man troligen hanterat ärendet annorlunda och övervägandet mellan praktiska hänsyn och kulturhistoriskt värde hade problematiserats mer.

Figur. Altaret och koret i Tomaskyrkan. Foto: Lisa Skanser.

En av de stora förändringarna i Gideonsbergskyrkans interiör inträffade redan innan det nya KML-skyddet trädde i kraft 1990. Vid mitten av 1980-talet delades det ursprungligen sammanhållna bänkkvarteret i två delar med en mittgång emellan.

På samma sätt som i Tomaskyrkan kan man även i Gideonsbergskyrkan avläsa exempel på byggnadsåtgärder såsom virkeslagningar på fönster. Vissa funktionsmässiga förändringar och moderniseringar har genomförts i souterrängplan där konfirmandrummet omvandlats till kontor och ungdomslokalen har förändrats till matsal för personalen. För Gideonsbergskyrkan finns endast ett tidigare ärende på Länsstyrelsen. Detta är från 2001 och omfattar en mindre ombyggnad av köket i övre plan.⁴³ Arbetet tycks ha inneburit håltagning i en vägg. Detta beslut är mycket vagt skrivet och ger inte mycket ledning till hur man gjorde bedömningen. Man tycks inte ha ansett det särskilt problematiskt att lämna tillstånd till åtgärden. År 2002 tillkom enligt Västerås stifts karakterisering av Gideonsbergskyrkan även körgradänger i kyrkorummet. För dessa finns endast en skrivelse i Läns museets arkiv där man inte har något att erinra mot de nya gradängerna vilka ersatte de tidigare som hade en mer tillfällig karaktär.⁴⁴

⁴³ Länsstyrelsen dnr 225-9054-01.

⁴⁴ VLM skrivelse Hammarskiöld.

Ombyggnationen av Tomaskyrkan

Beskrivning och historisk bakgrund - Tomaskyrkan

Tomaskyrkan i Västerås byggdes 1971 och räknas till ett av arkitekt Nils Teschs mest betydelsefulla verk. Kyrkan ligger i Västerås stad i det som tidigare var Badelunda församling. Idag förvaltas byggnaderna av fastighetsavdelningen på Västerås pastorat.

Västeråsstadsdelen Norra Skiljebo byggdes till större delen ut från sent 1950-tal. Vid kyrkans invigning 1971 var Västerås Badelunda församling, där Skiljebo är en del, Västerås stifts största församling med 30000 personer.⁴⁵ Området beskrevs som Västerås första "förort" med Vällingby i Stockholm som förebild.⁴⁶ Huvuddelen av flerbostadsbeståndet är byggt kring 1960. Nära kyrkan på södra sidan finns fyra höghus och i sydväst ligger Västmanlands sjukhus Västerås. Före uppförandet av kyrkan upptogs marken av ett koloniområde, Sundinska vreten. Kolonistugorna lär ha funnits på Sundinska vreten från 1922 till 1965.⁴⁷

Utbyggnaden av Skiljebo föranledde Badelunda församling att år 1965 förvärva tomtmark för byggande av en stadsdelskyrka.⁴⁸ Samma år upprättades ritningar till kyrkan av arkitekt Nils Tesch. Kyrkofullmäktige i Västerås Badelunda församling fattade den 29 maj 1968 ett principbeslut angående en nybyggnad av kyrka, ungdoms- och församlingsgård för församlingen.⁴⁹ Länsarbetsnämnden lämnade i september 1969 igångsättningsstillstånd till första etappen (församlings och ungdomsgård samt pastorsexpedition), på villkor att man sysselsatte elever från Västerås stads yrkesskola.

Medarbetare till arkitekt Nils Tesch var arkitekt Åke Wallgård och konstnärliga rådgivare var Olle Nyman och Kajsa Tesch. Verksamma inredningsarkitekter var Dick Hansson, Berit Bergström och Jörgen Grönvik. John Kandell ritade kyrkans stolar och armaturer. Trädgårdsarkitekt var Edgar Oldén från Västerås. Byggmästare var Paul Anderson Industrier AB, med lärlingar från Västerås stads yrkesskola.⁵⁰ Byggnaden uppfördes med väggar i kabeltegel från Lina tegelbruk utanför Södertälje och limträbalkar från Töreboda.

Kyrkan fick en modern prägel genom sin låga profil och sitt modernistiska formspråk, men ger samtidigt associationer till traditionellt klosterbyggande med sin muromgärdade gård. I ett skede hade arkitekten för avsikt att placera klockstapeln separat från kyrkan, men han ändrade sig och gick tillbaka till ursprungsförslaget med klockorna på taket.⁵¹

En detalj som rörde upp heta känslor var utformandet av altaret.⁵² Församlingsbor lär uppbragt ha yttrat att "Det ser ju ut som en bar". Tanken på det hästskoformade altarbordet, där församlingen knäböjde vid själva altaret vid nattvardsgudstjänsten, hade utvecklats i ett samarbete mellan arkitekten Nils Tesch och församlingens kyrkoherde Magnus Rundblom. Generalsekreteraren i Kyrkans Byggnadsbyrå, Lars Ridderstedt, konstaterade att det troligen var det första i sitt slag i landet. Frågan om utformningen var uppe till diskussion i Domkapitlet, där man menade att förslaget var helt främmande för den liturgiska traditionen i Svenska kyrkan.⁵³ Man motsatte sig emellertid inte

⁴⁵ DN 1971-11-27

⁴⁶ Planprogram för Skiljebo februari 2006. Stadsbyggnadskontoret Västerås stad PP19.

⁴⁷ VLT.se 15 februari 2013. Nostalgibilden.

⁴⁸ Hammarskiöld 2006.

⁴⁹ Utdrag ur protokoll, Västerås kyrkliga samfällighet 29 oktober 1969. (ATA).

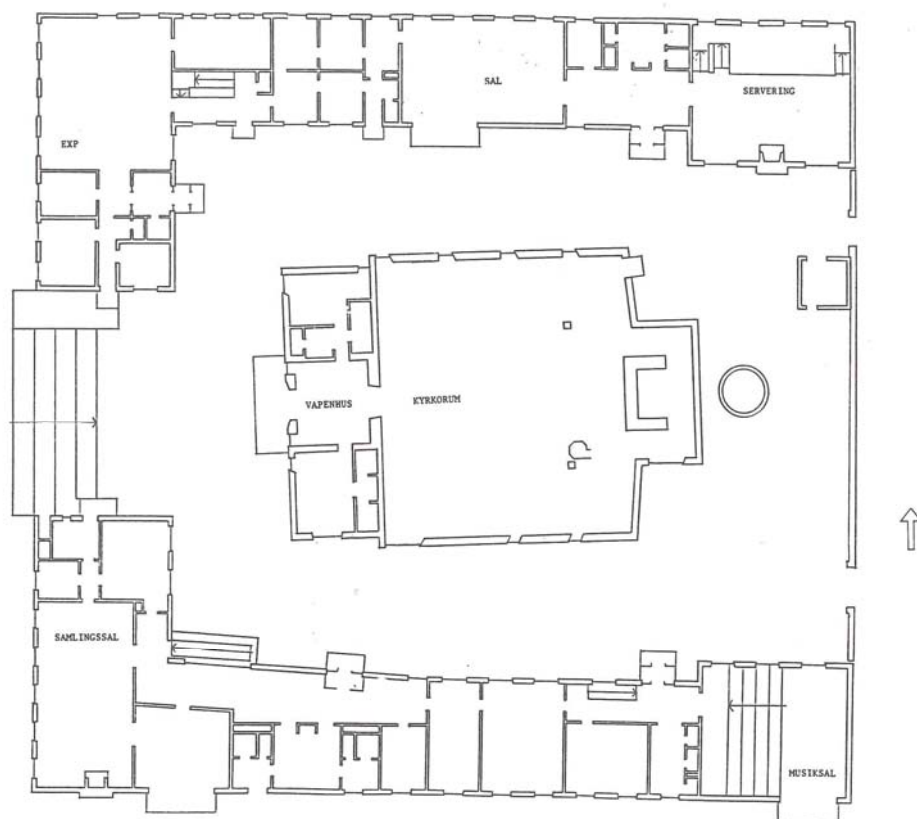
⁵⁰ Tidskriften Arkitektur 1972:3.

⁵¹ Utdrag ur protokoll, Västerås Badelunda församlings kyrkoråd 9 oktober 1969. (ATA).

⁵² DN 1971-11-27

⁵³ Skrivelse från Västerås Domkapitel till Riksantikvarieämbetet, daterad 3 november 1971. (ATA).

utförandet men menade att det borde utföras på ett sätt som på ett enkelt sätt kunde ändras i framtiden.

Figur. Plan över den omfattande anläggningen vid Tomaskyrkan. Kyrkobyggnaden ligger separat, centralt i anläggningen, medan övriga församlingslokaler grupperar sig i två långor som kringgärdar kyrkan. Ritning hämtad ur publikationen *Moderna Svenska kyrkor* av Illerstad 1990.

Restaureringsprojektets bakgrund

Separata underhållsprojekt har genomförts i Tomaskyrkan genom åren men inget helhetsgrepp har tagits. Den totala byggnadsarean i kyrkan och flyglarna är omkring 3000 m².⁵⁴ Anläggningen är med andra ord väldigt omfattande ytmässigt. I vård och underhållsplanen för Tomaskyrkan från år 2008 anges att elsystemet är 40 år gammalt och bör bytas ut. Jordfelsbrytare saknades i elanläggningen och övriga tekniska installationer såsom styranläggning och VA-anläggning ansågs ålderstigna och i behov av utbyte.

Från förvaltarens sida hade man skjutit länge på arbetet, till förmån för arbeten i pastoratets äldre kyrkor.⁵⁵ Då mycket arbetstid har lagts på de äldre objekten i fastighetsbeståndet har tiden för fastighetsansvariga inte heller räckt till. Det stod också tidigt klart att det skulle komma att bli ett ekonomiskt omfattande projekt, och storleken på projektet bidrog ytterligare till att man skjutit på arbetet tills det var helt nödvändigt att genomföra åtgärderna. Eftersom man inte var medveten om att församlingsdelarna var skyddade genom KML hade man även fått intrycket av att det inte skulle vara möjligt att söka KAE för arbetet.

⁵⁴ Vård- och underhållsplan för Tomaskyrkan xxx

⁵⁵ Eva Carlin och Fredrik Lindblom.

I början var projektet enbart avsett att gälla tekniska lösningar och byte av tekniska komponenter.⁵⁶ Det var inte tänkt att bli så omfattande och även inbegripa planlösningsförändringar etc. Tekniken var därmed den enskilt viktigaste faktorn till att projektet drogs igång. Man brukar räkna med att teknisk utrustning håller i 30 - 40 år, och den levde därmed på övertid. Energiförbrukningen var dubbelt så hög som i likvärdiga byggnader från 1970-talet. Framför allt var det avsaknaden av värmeåtervinning i ventilationen som gjorde att Tomaskyrkans energiförbrukning var den största i Västerås kyrkliga samfällighet.⁵⁷ Stora energibesparingar beräknades därmed göras vid en förnyelse av de tekniska systemen.

Programskede

I ett programskede för en ombyggnad skall de krav och önskemål som byggherren har kartläggas, liksom andra förutsättningar och villkor som kan påverka den kommande projekteringen. I viss mån kan även gestaltningen påbörjas. I fallet med Tomaskyrkan var programskedet mycket knapphändigt. I arbetet deltog främst pastoratets fastighetsförvaltning och kyrkoherden i Tomaskyrkan(Fredrik). De antikvariska frågorna fanns med i åtanke från pastoratets sida, men det fanns inte någon särskilt utsedd medverkande antikvarie i detta skede. Eftersom fastighetsförvaltningen gjort en första bedömning att det endast var teknik som skulle bytas ut räknade man även med att det skulle vara få antikvariska frågor som skulle beröras. Man hade i det första skedet inte heller med något egentligt programarbete gentemot verksamhet och församling.

Kyrkoherden i Tomaskyrkan lyfte ett problem med att arbetsplatserna låg alltför spridda runt om i kyrkans lokaler.⁵⁸ Kontorsytorna/expeditionen var ursprungligen anpassade för folkbokföringsåtagandena som Svenska kyrkan hade vid den tid som Tomaskyrkan uppfördes. Det fanns därmed ursprungligen ett mindre storkontor, där man senare byggt innerväggar. Några kontorsrum som tidigare varit avpassade för två personer utnyttjades av en person vilket ur förvaltningssynpunkt ansågs vara yteffektivt. Vid den tid då Tomaskyrkan uppfördes ansågs inte heller alla anställda behöva egna kontorsplatser. Med tiden har emellertid allt mer av verksamhetsytorna kommit att upptas av kontorsytor. Det som varit konfirmandrum kom exempelvis att delas av i konferens och kontorsrum.

Projekteringsskede

I projekteringsskedet utarbetas vanligen förslagsritningar och så småningom detaljutformning vilket i sin tur leder fram till färdiga bygghandlingar. Projekteringen för Tomaskyrkans ombyggnation startade i april 2012 med en konsultgrupp bestående av arkitekt, brandkonsult, elkonsult, ventilationskonsult m.fl. När denna konsultgrupp påbörjade sitt arbete kom det snart att visa sig att det som skulle bli ett okomplicerat teknikbyte kom att inbegripa mycket svårare frågor. Ett exempel på detta var att ventilationskonsulten ansåg sig behöva ta upp öppningar i fasaden, något som fastighetsförvaltningen genast förstod skulle vara tillståndspliktigt.⁵⁹ Man hade gått in i ett projekt för att byta fläktmotorer, men det visade sig föra med sig omfattande håltagningar i en skyddad fasad.

I och med att det ganska tidigt i projekteringsarbetet stod klart att det skulle bli ett betydligt mer komplext projekt än vad man i det första skedet planerat tog man en paus i projekteringsarbetet och backade tillbaka till ett programskede för att reda ut ett antal

⁵⁶ Eva Carlin och Fredrik Lindblom.

⁵⁷ Vård- och underhållsplan för Tomaskyrkan xxx

⁵⁸ Eva Carlin och Fredrik Lindblom.

⁵⁹ Eva Carlin och Fredrik Lindblom.

frågeställningar kring hur byggnaden skulle kunna komma att användas i framtiden.⁶⁰ Planeringen komplicerades ytterligare av att man stod inför en stor organisatorisk förändring och lokalrevision i pastoratet. Det skulle således vara möjligt att det inte bara var behovet i Badelunda församling som skulle tillfredsställas på sikt.

Pastoratets fastighetsförvaltning hade tidigt i projekteringen själva sammanställt de punkter som kunde komma att bli problematiska ur antikvariskt hänseende. Någon närmare antikvarisk förstudie/konsekvensanalys utfördes däremot inte. Inget sådant krav ställdes heller från Länsstyrelsen. Länsstyrelsen deltog dock vid ett antal möten med pastoratet och andra i projekteringsgruppen med början i augusti 2012. Pastoratet har även fört minnesanteckningar vid dessa möten. Av dessa anteckningar framgår att en mängd olika åtgärder diskuterades och en hel del frågor kring skyddets omfattning ventilerades.

I minnesanteckningen från 2013-03-11 framgår att Länsstyrelsens representanter framhållit att man i första hand kommer att ha åsikter om:

- Exteriören i sin helhet
- Interiören i kyrkobyggnaden
- Tidstypiska byggnadsmaterial och lösningar i de publika delarna av församlingsgården som är av stor vikt för det invändiga arkitektoniska intrycket.

Dessa ställningstaganden vad gäller det kulturhistoriska värdet har främst tagits i samband med en rundvandring i lokalerna och dokumenterats genom ovan nämnda minnesanteckningar från Västerås pastorat. Någon närmare analys av de kulturhistoriska värdena gjordes inte.

Exempel på frågor som Länsstyrelsen kom att avstyra av antikvariska skäl under projekteringsfasen är ombyggnad av rullstolswc i kyrkobyggnaden samt tillkomsten av en ny entré mitt på den södra flygeln.

Tillståndsgivning och villkor

Västerås pastorat tog en första kontakt med Länsstyrelsen under projekteringsfasen.⁶¹ Det första formella mötet med Länsstyrelsen hölls på plats i Tomaskyrkan 2012-08-13. Första projekteringsmötet med konsultgruppen för projektet hade hållits i april samma år. Arbetet med projekteringen hade alltså kommit en bit på vägen då de formella mötena med Länsstyrelsen inleddes. Man hade emellertid haft ett mer informellt möte med Länsstyrelsen tidigare, då man i samband med att man möttes i ett annat ärende även åkte förbi Tomaskyrkan för att ge en förhandsinformation.

Västerås pastorat ansökte 2012-10-31 om tillstånd till ombyggnad av Tomaskyrkan i Västerås. Tillståndsbeslutet kom 2013-03-12 med diarienummer 433-5908-12. Inför ansökan hade en kortfattad projektbeskrivning tagits fram av samfällighetens fastighetsavdelning, vilken bifogades till ansökan. Projektbeskrivningen innehöll en mycket kortfattad beskrivning av åtgärdernas art. Vad gäller projektets omfattning uppges att denna inte är helt klargjord, men att det gäller utbyte av delar i det tekniska systemen. Det stod också klart att omfattningen var så stor att projektet även skulle innebära krav på ökad brandsäkerhet, utrymning och tillgänglighet. Man uppger även att man skall utföra omdisponeringar av lokalytorna för att bättre svara mot församlingens framtida behov. Man gav exempel på antikvariska överkostnader som kan bli aktuella, och av dessa framgår att man även avser göra specialanpassningar av

⁶⁰ (Fredrik 20160909

⁶¹ Eva Carlin och Fredrik Lindblom.

utrymningsvägar, ventilationshuvar, fasta inredningar exemplifierat med receptionsdisk och dörrar, renovering av vindfång, fönster och entréer, förstärkt belysning i kyrkorummet samt förbättrad styrning av armaturerna.

Tillståndsansökan hade föregåtts av flera möten på plats i Tomaskyrkan mellan Länsstyrelsens representant och pastoratets fastighetsförvaltning. Dessa möten var initierade av pastoratet och till grund för diskussionerna låg det tidigare nämnda dokument som pastoratet sammanställt över de punkter som skulle komma att bli problematiska i antikvariskt hänseende.

Då ansökan slutligen kom in till Länsstyrelsen gick två handläggare tillsammans igenom det stora underlagsmaterialet, för att se hur man skulle hantera ansökan ur handläggningssynpunkt (Intervju Elisabeth Ek). De kompletta arkitekthandlingarna inkom till Länsstyrelsen 2013-03-11. I anslutning till insändandet av handlingar ställde pastoratet frågan om Länsstyrelsen även önskade få handlingar avseende byggkonstruktion, brand, styr, ventilation, vs, el samt administrativa föreskrifter. Något sådant önskemål tycks inte ha uttryckts från Länsstyrelsen.

Det tillstånd pastoratet erhöll från Länsstyrelsen 2013-03-12 gavs utifrån bygghandlingar daterade 2012-12-27 och ritningar daterade 2013-02-04 samt projektbeskrivning från Västerås kyrkliga samfällighet daterad 2013-03-11. Tillståndet var förknippat med flera villkor.

- *Förfrågningsunderlag och arbetshandlingar skall inskickas till Länsstyrelsen för godkännande*
- *Arbetet skall stå under överinseende av antikvarisk expertis som senast tre månader efter avslutat arbete ska insända en rapport till Länsstyrelsen och Västerås kyrkliga samfällighet. Ni utser själv en antikvarisk expert som utifrån kompetens och erfarenhet ska godkännas av Länsstyrelsen. Ni ombeds att i god tid ta kontakt med experten. Kostnaden för antikvarisk medverkan regleras mellan Er och antikvarien. Se bilaga ang. antikvarisk medverkan.*
- *Byggmötesprotokoll skall löpande insändas till Länsstyrelsen.*
- *Renovering av fönster och glaspartier i burspråk och vindfång ska utföras av fönsterhantverkare med erfarenhet av liknande arbeten samt ge resultat motsvarande befintligt utseende. Åtgärderna ska diskuteras och godkänns av antikvarisk expert.*
- *Utförande av tillkommande eller ändring av befintliga utrymmen som ex vis nytt vindfång och reception ska utföras med material lika befintligt.*
- *Renovering och målning av plåttak ska utföras av hantverkare med erfarenhet av liknande arbeten. Åtgärderna ska diskuteras och godkänns av antikvarisk expert vad gäller val av metoder och material.*
- *Tillståndet gäller i fem år från och med dagen för detta beslut. Om planerade arbeten helt eller delvis måste ändras under genomförandetiden ska Länsstyrelsen kontaktas för godkännande innan de utförs.*

Västerås pastorat presenterade i enlighet med detta beslut samtliga handlingar för Länsstyrelsens handläggare vid ett möte i Tomaskyrkan.⁶² Man ställde åter frågan om man önskade få samtliga handlingar, ett mycket omfattande material. Detta erbjudande tackade Länsstyrelsen nej till. Man lät nöja sig med den delen av bygghandlingar och ritningar man fått sig tillsänt.

Västerås stad beviljade 2013-03-27 bygglov till tillbyggnaden med vindfång och fasadändring (två nya dörrar) samt till byte av fläktaggregat på Tomaskyrkan (ärendenummer BY-001448, beslutsnr. 2013-000443). Man gjorde bedömningen att förändringarna inte stred mot gällande detaljplan (Spl 813K) och hänvisar även till

⁶² (Fredrik 20160909)

Mälardalens Brand- och Räddningsförbunds remissvar 2013-03-15, samt till Länsstyrelsens tillståndsbeslut enligt KML. Kontrollplanen som låg som underlag för bygglovets tog dock inte upp frågor som rör hur byggnadens kulturhistoriska värden skulle beaktas. Troligen ansåg man att detta regleras genom KML då det rör en skyddad byggnad.

KAE processen

Stiftet, pastoratet och Länsstyrelsen gick vid gemensamma möten igenom samtliga punkter i restaureringsprojektet, för att tillsammans se vad som kan urskiljas som KAE berättigat (Intervju Anna G). Med anledning av att typen av åtgärder skiljer sig från de som normalt sett utförs i äldre kyrkor kom man att bryta ned åtgärderna och diskutera dessa var för sig. *Är det möjligt att söka KAE för detta?* Från pastoratets sida framfördes också ett antal punkter som man såg som antikvariska överkostnader i projektet (Västerås kyrkliga samfällighet 20121031 – Projektbeskrivning: ombyggnad av installationer mm i Tomaskyrkan). Det som kom att lyftas fram var:

- Fler projekteringsmöten
- Specifika möten för avstämning med tillståndsmyndighet
- Projektering av alternativa förslag
- Utredning och projektering av ett mer omfattande brandlarm då ytskikten, framför allt i innetaken medför krav på avsevärt ökad detektering
- Antikvarisk medverkan samt projektledning
- Specialanpassningar av t.ex ventilationshuvar, utrymningsvägar, fasta inredningar, dörrar m.m.
- Förstärkt belysning i befintliga armaturer

Slutligen kom KAE att utbetalas för brandlarm i hela anläggningen, reovering av samtliga fasadsnickerier, d.v.s. fönster, dörrar etc, takåtgärder, dränering, specialanpassning av ventilationskassuner, samt även för hela projekteringen. Ersättningen gavs med en procentsats på 50%.

Utförandefasen/bygghfasen

Arbetet med restaureringen av Tomaskyrkan inleddes i maj 2013. Först i samband med uppstarten av projektets bygghfas kom en medverkande antikvarie med i projektgruppen. Denna var kallad och närvarande vid första byggmötet. Eftersom anläggningen med kyrka och församlingshem är omfattande till sin storlek kom projektet att delas upp i fyra etapper. På så sätt kunde församlingen ha en pågående verksamhet i församlingsgården även under ombyggnaden. En omdisponering ledde emellertid till att etapp III utfördes efter etapp IV.

Det visade sig tidigt finnas problem där flera delar i projekteringen kolliderade med antikvariska värden, vilket inte uppdagats under projekteringsfasen. Ventilationstrummor hade exempelvis dragits förbi ett burspråk i en samlingslokal på ett olyckligt sätt och stora delar av all el och ventilation var dragen synligt. Man beslöt tidigt att ändra detta och försöka lägga så mycket som möjligt av exempelvis el- och ventilationsdragningar dolda i taket. Den ventilationstrumma som projekterats förbi burspråket kunde flyttas till lokalens andra sida där den var mindre störande. Enligt bygghandlingarna för det aktuella projektet skulle en glasad lanternin i en ungdomslokal i källaren också ha satts igen. Detta hade godkänts av Länsstyrelsen, som valt att inte prioritera skyddet i källarvåningen. Från pastoratets sida tog dock hänsyn till lanterninen av antikvariska skäl och valde att behålla denna glasad. Den befintliga konstruktionen kompletterades istället med nya isolerglas med trådglassarmering.

Ett glasat parti i anslutning till ett utrymme med öppen förskola hade missats att bedömas ur antikvarisk synvinkel i projekteringen. På platsen behövdes en ny brandcellsavgränsning och glaspartiet var därmed tänkt att byggas för med gips från båda sidor. Då detta uppdagades under själva byggprocessen föreslogs av den medverkande antikvarien att alternativa metoder skulle utredas. I första hand utreddes möjligheten att använda sig av brandsäkert glas i detta parti. Då detta visade sig vara mycket kostsamt utreddes istället vilka materialkrav som egentligen ställdes på denna typ av brandcellsgräns. Då det var tydligt att det befintliga partiet inte uppfyllde kraven beslöts att man istället endast skulle bygga för glaspartiets ena sida och låta det vara synligt från entrén. Skyddet löstes på så sätt så långt det var möjligt inom den antikvariska medverkan.

En ny tillgänglighetsanpassad entré tillkom på den södra längan. Tidigare hade entrén på denna plats skilt sig från övriga entréer till byggnaden genom att det låg i liv med fasaden. Det befintliga vindfånget låg istället interiört. Eftersom tillgänglighetskraven inte kunde uppnås med befintlig lösning ansöktes om tillstånd för att utöka vindfånget med ett i exteriören utskjutande parti. På så sätt skulle man kunna uppnå önskvärda svängradier för rullstolar. Genom ombyggnaden räknade man även med att minska energiförlusterna. När tillstånd för åtgärderna gavs krävde Länsstyrelsen att det nytillkomna vindfånget skulle uppföras med material och utseende lika byggnadens övriga, befintliga vindfång. Då arbetet skulle påbörjas påtalade entreprenören att ritningarna inte var upprättade på ett sådant sätt att ett liknande utseende skulle uppnås. Eftersom anpassning hade gjorts efter moderna byggnormer i projekteringen skulle avstegen vara avsevärda. Den antikvariska medverkande tog upp problemet med Länsstyrelsen, vilka stod fast vid att det skulle utföras enligt tidigare beslut, det vill säga lika befintliga vindfång. Resultatet blev att man av hänsyn till den modernistiska arkitekturen gjorde medvetna avsteg från moderna byggregler. Samtidigt uppstod även ett problem då de levererade nya dörrarna inte hade rätt mått. Efter en kreativ insats av byggtreprenören kunde man dock lösa även detta problem i ett nära samarbete mellan entreprenör, beställare och antikvarie.

I diskussionerna med konsulter och hantverkare visades ofta ett intresse för att bevara ett befintligt utseende på ytan eller för att återställa med gedigna, bra material. Den antikvariska utgångspunkten med reversibilitet, eller att bevara så mycket ursprungsmaterial som möjligt var svårare att nå fram med. Ett exempel på detta kommer från hur man skötte etableringen med bodar etc. till en början. Man borrhade sig då genom ytterväggen in i lokalerna för att få fram en tillfällig elkabel.⁶³ Ett förfarande som troligen inte ha förekommit i en gammal kyrka. När förvaltaren påpekade att byggnaden är skyddad fick man reaktionen att *"Det går att fixa till"*, d.v.s. åtgärden skulle kunna återställas så att ingreppet inte skulle märkas efteråt. En ur antikvarisk synvinkel mer allvarlig sådan incident inträffade då man skulle göra en håltagning för att komma åt ventilationsanläggningen inne i en av flygelbyggnaderna. I vissa utrymmen hade det ursprungligen obehandlade teglet kommit att vitmålas under årens lopp. Ett försök med att rengöra väggarna från denna färg var därför planerat. När den aktuella håltagningen skulle göras hade entreprenören tillsammans med en antikvarie beslutat hur håltagningen skulle utföras. Trots detta kom ett stort hål att tas upp i väggen från "fel håll". Eftersom väggen ändå var vitmålad tyckte den som skulle göra håltagningen att det skulle vara enkelt att återställa efter ingreppet genom att måla om det vitt igen efter avslutad åtgärd. Ingen skada skulle då vara skedd var resonemanget. Detta trots att man avhandlat väggens värden och att en metod för rengöring var diskuterad. Återigen uppkom en diskussion om den antikvariska utgångspunkten och principen att undvika att göra ingrepp i ursprungliga

⁶³ Eva Carlin och Fredrik Lindblom.

konstruktioner. Man missade i och med den förhastade åtgärden också chansen att kunna rengöra väggen eftersom teglet som tagits bort inte var möjligt att återanvända.

Ett exempel på hur man uppfattade den antikvariska frågan som en estetisk fråga framkom också då det visade sig vara svårt att flytta elcentralen i samtalsrummet (rum 129) vid Tomassalen. Ventilationsschaktet som skulle tillkomma blev större och den redan förberedda elcentralen måste flyttas 90 grader, samt få alla matningar omdragna och skarvade. Elektrikern föreslog då att man istället skulle göra en håltagning i väggen och göra ett infällt skåp som kunde servas från kapprummet (128). För att minska den estetiska skadeverkan i interiören skulle man placera en massiv eklucka på skåpet, vilken skulle samstämma med dörrpartierna i kapprummet. Det tillkommande materialet skulle självfallet anpassas till byggnadens kulturhistoriska värde, men håltagningen genom murverket sågs som ett mindre problem eftersom det var arbetsbesparande.

I så omfattande projekt som Tomaskyrkan behöver också dokumentationen av de antikvariska frågeställningar vara tydlig, och frågorna måste följas upp, i synnerhet då besluten skjuts upp. Den nya utrymningsvägen från ungdomslokalen kom att utföras på ett olyckligt sätt ur estetisk synvinkel. Frågan om utformning hade varit uppe vid möten men skjutits fram och kom sedan att hanteras då antikvarien var på semester.

Från vissa entreprenörer fanns till en början en tydlig irritation över de beslut om ändringar, jämfört med förfrågningsunderlag och bygghandling, som togs i början av byggprocessen, bland annat på grund av antikvarisk hänsyn (antikvarie anteckningar). Vissa av dessa förändringar menade man gav ett merarbete som skulle påverkat anbudssumman. Ytterligare exempel på detta var kabelbrädorna som projekterats till att vara avsevärt bredare än nödvändigt för att inrymma framtida eventuella utökade behov. Då den antikvariska medverkanden kom in i bilden krävdes att dessa skulle minskas ned i storlek, vilket även gjordes.

Tidigt inkom även synpunkter från generalentreprenören om att handlingarna lämnade en del för tolkning, till exempel ritningen angående det nya vindfånget (ritning A12:02). Man ställde frågan om vem som skulle ta kostnaden om ett utförande sedan inte skulle godkännas ur antikvarisk synpunkt? Från projektledningens sida menade man att det skulle Generalentreprenören stå för. Generalentreprenören å sin sida menade att deras arbete planeras utifrån handlingar i förfrågningsunderlaget och kan inte förväntas stå för en sådan kostnad (antikvariska anteckningar xx). Blev inte någon aktuell fråga??

Den nya utrymningsvägen från ungdomslokalen utfördes på ett delvis lite olyckligt sätt. Eftersom åtgärden var svår att lösa kom man att skjuta på beslutet. När det sedan blev akut löstes det hastigt och inte helt genomtänkt. Antikvarien hade hunnit gå på semester och det blev en lösning på plats som inte diskuterades riktigt. Ett exempel på kommunikationsproblem som kan uppstå i stora projekt med många frågor att ta ställning till.

De många missarna i etapp 1 ledde till att antikvarien, beställaren och projektledaren hade ett extra avstämningsmöte inför etapp 2, för att undvika att samma typer av problem återupprepades.

Vissa kommunikationsproblem om antikvariska frågor uppstod också med anledning av att alla entreprenörer inte deltog vid samtliga byggmöten, eller deltog med olika representanter. Även den antikvariska medverkan blev i viss mån försvårad vid överlämnande mellan handläggare. I ett så komplicerat projekt kan det vara svårt att bevaka alla frågor om man inte varit med i hela processen. Det är även ett omfattande material i form av ritningar, PM, dokumentation som kan vara svårt att få en helhet i.

Mot slutet av entreprenaden kom dock flera av de delaktiga också vara mer medvetna om skyddet och kyrkans värden. Man tänkte till mer kring placering av diverse installationer och kom med kreativa lösningar på uppkomna problem. Vita detaljer placerades på den vita väggen istället för på det ofärgade dekorbandet i kyrkan och eldragningar kunde göras dolda i större utsträckning än planerat.

Byte av material

Att finna byggnadsmaterial som helt samstämde med de ursprungliga var i vissa fall svårt och krävde viss planering och ofta flera omgångar av materialprover. Vid bytet av glaskassetter till Tomaskyrkan krävdes noggrann eftersökning efter lämpligt ersättande material och metoder för bytet. Ventilationsgallret som ersatte en dörr i norra längans sydvästra del hade projekterats med ett mycket klumpigt utseende i standardutförande, troligen för att få ett galler med så små ljudproblem som möjligt. Den estetiska inverkan galleret skulle ha på fasaderna hade inte berörts i valet av material. Till en början hade man kvar den blanka, galvade ytan, men då detta avvek alltför kraftigt från övriga byggnadsdetaljer målades det in i svart. Detta efter att man försökt hitta ett liknande galler som på den motstående södra längan, där ett ursprungligt galler för luftintag är placerat. Då man inte kunde hitta ett galler som fungerade hade man för avsikt att försöka specialtillverka ett galler. Tillsvidare kom dock det estetiskt sett dåligt anpassade galleret att bli kvar. Möjligen hade det varit enklare att göra en anpassad lösning om den funnits med från början..

I Tomasgården var invändiga brandcellsavgränsande dörrar, som vid uppförandet varit tillräckliga i brandhänseende, nödvändiga att byta ut då kraven skärpts. I några fall kunde de flyttas till andra lägen, där man inte hade brandcellsgräns. I källargångarna hade man från Länsstyrelsens sida inte heller ställt samma antikvariska krav som i övriga utrymmen, varför man inte tog strid för de äldre dörrpartierna. De nya partierna är helt annorlunda än de äldre och skulle i ett mer känsligt utrymme uppfattats som en dåligt anpassad lösning. I detta fall kom de däremot att godkännas då brandsäkerhetsfrågan vägde tungt.

Kyrkans fönstersnickerier är av tryckimpregnerat virke och har sammanfogats med stjärnplugg. I samband med den aktuella renoveringen gjordes visst underhåll och lagningsarbete på fönsterbågarna. Dock diskuterades inte materialval eller metoder utifrån perspektivet att de befintliga fönstrens material skulle ha något särskilt kulturhistoriskt värde. Åtgärderna följde istället sedvanlig fönsterrenovering med tätvuxet virke. Däremot användes modern fönsterfärg vid målningen. Även isolerglasen byttes i många fall mot nya. De befintliga glasen var immiga och otäta, vilket är ett välkänt problem med isolerglas. De nya glasen var 10 mm tjockare och för att intrycket inte skulle förändras tillät man att kam och bågfalser frästes ur motsvarande detta. I detta fall ansågs alltså synintrycket vara det viktiga och inte materialen i sig.

I många fall byggde åtgärderna som beskrevs i bygghandlingen på att man trodde sig ha att göra med en ”vanlig” 1970-talsbyggnad utan skydd. Men i en kyrka kan den ursprungliga arkitektens ambition ibland vara att få en upplevelsemässig koppling mellan ett modernt formspråk och ett traditionellt kyrkorum genom ett medvetet användande av traditionella material. I Tomaskyrkan var väggarna ursprungligen åtminstone delvis målade med en traditionell kalkfärg, enligt handlingarna en Gotlandskalk. Detta finns även beskrivet i den karaktärisering som finns för kyrkan. Trots detta kom man att i det första läget föreskriva målning med en modern akrylatbaserad standardväggfärg i flera utrymmen. Den målerientreprenör som var upphandlad i projektet hade inte någon större erfarenhet av antikvariska frågor och material. Man arbetade inte heller med oljefärger av arbetsmiljöskäl. Trots påpekanden av antikvarien och beslut om att få tillfälle att återkomma i ärendet kom det i

församlingslokalerna bli målat med akrylat i något fall. När turen kom till kyrkorummet gjordes en mer noggrann undersökning av vilket material som var lämpligt att använda på väggpartier. Detta då dessa endast skulle retuscheras vid skador.

Figur. Nyttillkommet galler för luftintag ersatte tidigare dörröppning. Foto: Helén Sjökvist.

Figur. Södra längan hade sedan tidigare ett tilluftsgaller med tätare sittande, smäckrare lameller. Foto: Lisa Skanser.

Redan tidigt beslöts att vissa byggnadsdetaljer som skulle bytas ut skulle förrådställas eller återanvändas inom byggnaden. Samtliga av de källardörrar med trådglas som byttes av brandsäkerhetsskäl sparades av antikvariska skäl. Ett dörrparti i ek som byttes av tillgänglighets och utrymningsskäl sparades med såväl dörrblad som karm. I källaren fanns ett antal armaturer, så kallade ”ostkuper” som skulle bytas. Även viss utrustning utan direkt antikvariskt värde som snålspolande toaletter, engreppsblandare etc. sparades för att kunna återanvändas på andra ställen i pastoratets lokaler.

Armaturen, som i projekteringen valts för vindfången var inte anpassad vare sig i gestaltningsmässigt eller storleksmässigt. Den antikvariska frågan var här endast en bisak då den inre dörren i vindfånget inte kunde öppnas och stängas då den aktuella armaturen monterats. Från den antikvariska medverkande framfördes då ett förslag att i vindfången återanvända de äldre så kallade ”ostkuper” som tidigare suttit i källaren, något som även genomfördes. På så sätt kunde en originaldetalj bevaras, men på en ny plats i lokalerna.

Brandskydd och tillgänglighet

Omfattningen av brandskyddet är delvis beroende på storleken på kyrkan. För lokaler som rymmer fler än 150 personer ställs särskilt höga brandskyddskrav. I Tomaskyrkans kyrksal rymmer 300 personer, vilket gör att dessa hårdare krav gäller. En av de regler som gäller för samlingslokaler för över 150 personer är att taket inte får ha ett brännbart yttskikt. Från brandskyddshåll önskade man därför helst brandskyddsmåla eller sätta dubbel gips på Tomaskyrkans trätak.⁶⁴ Samma gällde för församlingsdelarna. Man ansåg även att det var för stora avstånd mellan utrymningsvägarna i vissa av församlingshemmets lokaler och man sökte därför öppna fler utrymningsvägar eller alternativt installera sprinklers. Från Länsstyrelsens sida valde man att tillåta upptagande av nya utrymningsvägar i exempelvis ungdomsgården, medan man däremot ställde sig negativa till att klä in trätaken.

⁶⁴ Eva Carlin och Fredrik Lindblom.

De glasade vindfången ansågs ha ett stort kulturhistoriskt värde och pekades av Länsstyrelsen ut som skyddsvärda i ett tidigt skede. Till den nya receptionen behövde man emellertid klara tillgänglighetskraven. Tillgänglighet till kulturarvet är en fråga som även Länsstyrelsen prioriterar, och för att uppfylla kraven tillät Länsstyrelsen att detta vindfång utökades med en bredare öppning, men i material och utförande lika befintligt. De önskemål som fanns på att utöka storleken på befintliga rullstolswc i kyrkan och församlinggården ansågs dock skada kulturhistoriska värden och genomfördes inte då det inte ansågs helt nödvändigt för att uppfylla kraven.

Ombyggnationen av Gideonsbergskyrkan

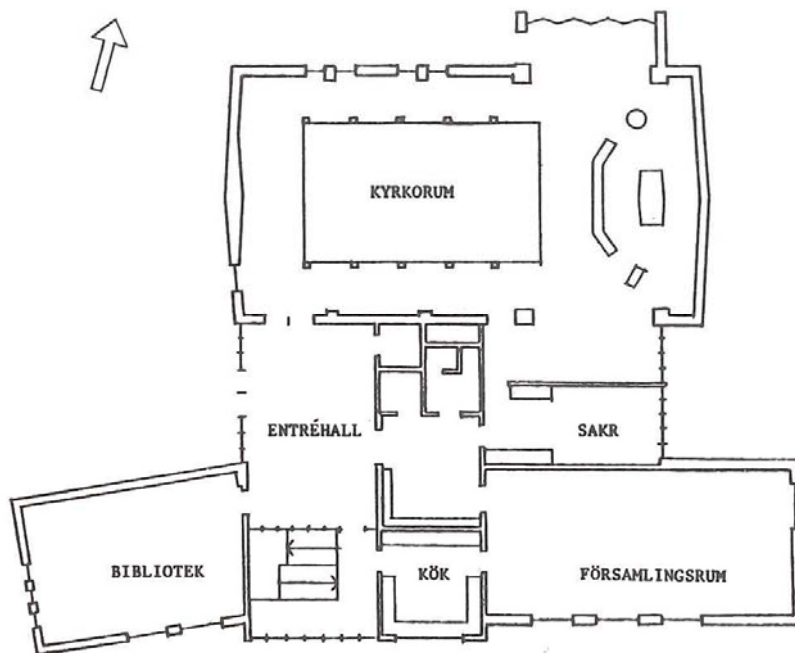
Beskrivning och historisk bakgrund - Gideonsbergskyrkan

Gideonsbergskyrkan är uppförd mellan 1972 och 1973 efter ritningar av Peter Paul Hoffman.⁶⁵ Den omgivande parkmarken utgör resterna av den park som kringgärdade Gideonsbergs gård, vilkens huvudbyggnad hade rivits redan 1954. En arbetsgrupp för planeringen av byggnationen av en kyrka på Gideonsberg hade tillsatts redan 1955 men de resurser som stod till förfogande räckte inte till för en byggnation. En lokal insamling startades därför för att få till stånd kyrkobygget.

Byggnaden placerades in i befintlig parkmark, och omges av äldre lövträd och tallar. Byggnaden hölls medvetet låg och församlingslokalerna placerades delvis i souterrängplan. Stommen utfördes med fackverk av betong med innerväggar och ytterväggar av hårdbränt håltegel. Fönstren tillverkades av tryckimpregnerat virke som laserades i en blå ton.

Interiören präglades till en början av det stora sammanhängande bänkkvarteret som flankerades av golvkandelabrar utmed sidogångarna vilka skulle symbolisera Golgatavandringen. Det sammanhållna bänkkvarteret, som skulle ge uttryck för den kyrkliga gemenskapen, kom emellertid att anses opraktiskt för verksamheten. Vid en omgestaltning av kyrkorummet 1985-86 delades därför bänkkvarteret itu och drogs isär, till förmån för en mittgång. Samtidigt kom predikstolen att flyttas från sin placering i korets södra del till dopfontens tidigare plats i norr. Funten flyttades i sin tur längre norrut, närmare det veckade fönsterpartiet. Söder om koret tillkom plats för kyrkokören. Att bänkkvarten drogs isär fick till följd att de golvkandelabrar, som tidigare stått mellan kvarteret och sidogången, istället kom att hamna inne i kvarteren.

⁶⁵ Hammarskiöld 2006.

Figur. Plan över Gideonsbergskyrkan. Kyrkorummet och församlingslokalerna ligger integrerade i en byggnadskeropp. Ritning hämtad ur publikationen *Moderna Svenska kyrkor* av Illerstad 1990.

Restaureringsprojektets bakgrund

Gideonsbergskyrkan ligger i Västerås stad, i det som tidigare var Skerike församling. Idag förvaltas byggnaderna av fastighetsavdelningen på Västerås pastorat. I likhet med Tomaskyrkan hade man från förvaltarens sida ett överhängande behov av att se över de tekniska installationerna i Gideonsbergskyrkan.

Många av de erfarenheter man fick i samband med arbetet i Tomaskyrkan togs med då arbetet med Gideonsbergskyrkan inleddes. Processen för hur de antikvariska aspekterna kom att behandlas kom därför att se delvis olika ut. Andra orsaker till den annorlunda processen var att projekten såg väldigt olika ut organisatoriskt. Tomaskyrkan, som är avsevärt större ytmässigt, kunde renoveras etappvis utan att verksamheten behövde stängas ned helt. Gideonsbergskyrkan stängdes, vilket gjorde att man även var tvungna att lösa andra problem exempelvis var församlingen skulle ha sin hemvist under renoveringsperioden.

Programskede

En tydlig lärdom från Tomaskyrkan var att programarbetet inför ombyggnaden behövde fördjupas. En arbetsgrupp som omfattade särskilt utsedda personer i personalen sattes samman redan i slutet av 2013, för att personalens behov och önskemål skulle kunna beaktas i programskedet. Utöver detta fanns även en styrgrupp som genom fastighetschefen även var kopplad till pastoratets ledning.

Redan innan övriga konsulter hade börjat med sin projektering kontaktades en antikvarisk expert som fick i uppdrag att göra en antikvarisk förstudie. Denna utfördes i början av 2014 och gav ett underlag där kulturhistoriskt värdefulla delar i arkitektur

och inredning pekades ut.⁶⁶ Samtliga rum ingick i utredningen och samma fokus lades på församlingsdelarna som på kyrkorummet.

I fallet med Gideonsbergskyrkan togs kontakten med Länsstyrelsen i ett mycket tidigt skede och Västerås pastorat hade redan innan programskedet påbörjats i någon större utsträckning hunnit genomföra minst två formella möten med Länsstyrelsen för att reda ut skyddsförhållandet.

Projekteringsfas

Under hösten 2014 inleddes projekteringsarbetet med löpande projekteringsmöten. Den medverkande antikvarien kom att delta från och med projekteringsmöte fyra. De antikvariska frågorna hade emellertid funnits med redan tidigare genom den förstudie som utförts på ett tidigt stadium. Antikvarien kom bland annat att delta i diskussionerna om hur brandskyddsfrågan skulle lösas, en fråga som tidigt visat sig vara en viktig fråga även för Länsstyrelsens handläggare.

I slutet av projekteringsfasen gjordes en antikvarisk konsekvensanalys av de planerade åtgärderna. Denna tillkom på grund av att Stadsbyggnadskontoret önskade ha en sådan för handläggningen av bygglovet.

I projekteringsarbetet använde man sig i flera fall av fotomontage för att på ett konkret sätt visa hur en åtgärd skulle påverka den skyddade miljön. Detta var arbetssätt som på ett sätt underlättade möjligheten att se konsekvenserna av en åtgärd. Samtidigt missades ibland någon detalj i montaget och då man inte längre tittade lika mycket i handlingarna kunde detta passera fram till dess att åtgärden var genomförd.

Upphandling av arbetet

När förfrågningsunderlaget för renoveringen av Gideonsbergskyrkan sammanställdes stämplades samtliga handlingar och ritningar med informationen ”objektet är skyddat enligt Kulturminneslagen” innan det sändes ut för upphandling. Fastighetsförvaltningen betonade också särskilt KML-skyddet i upphandlingens slutförhandlingskede för att det skulle bli extra tydligt för entreprenören vad som gällde.⁶⁷ I upphandlingen av renoveringsarbetena i Gideonsbergskyrkan framställde fastighetsförvaltningen också krav/önskemål om att entreprenörerna skulle kunna visa upp hela ”laguppställningen”, inte bara arbetsledare etc., för att man som beställare skulle kunna värdera helheten. Det var emellertid alltför många osäkerhetsfaktorer från entreprenörerna runt vilka som skulle komma, och man fick därmed inget riktigt svar på det.

Tillståndsgivning och villkor

För Gideonsbergskyrkan tog Västerås pastorat som tidigare nämnts en mycket tidig kontakt med Länsstyrelsen för diskussioner angående den planerade ombyggnaden. Redan 2012 hade man de första mötena med Länsstyrelsen för att klargöra skyddets omfattning. Detta med anledning av de missförstånd som uppstått i fallet med Tomaskyrkan.

Tillstånd kom att ges från Länsstyrelsen 2014-01-21 dnr 433-5909-12.

Som villkor för tillståndet ställdes att:

⁶⁶ Mårud 2014.

⁶⁷ Eva Carlin och Fredrik Lindblom.

- *En förstudie skall upprättas av antikvarisk expert innan arbetet påbörjas med beskrivning av åtgärdernas påverkan på byggnadens kulturhistoriska värden.*
- *Förfrågningsunderlag och arbetshandlingar ska insändas till Länsstyrelsen för godkännande.*
- *Fortsatt projektering och detaljbeskrivning ska ske i samråd med antikvarisk expertis.*
- *Arbetet ska stå under överinseende av antikvarisk expertis som senast tre månader efter avslutat arbete ska sända in en rapport till Länsstyrelsen och Er. Ni utser själv en antikvarisk expert som utifrån kompetens och erfarenhet ska godkännas av Länsstyrelsen. Se bilaga ang antikvarisk medverkan. Den antikvariska experten ska intyga på bifogat startintyg att arbetena påbörjats. Intyget ska insändas till Länsstyrelsen senast en vecka efter påbörjat arbete.*
- *Om planerade arbeten helt eller delvis måste ändras under genomförandetiden ska Länsstyrelsen kontaktas för godkännande innan de utförs.*
- *Samtliga byggmötesprotokoll ska insändas till Länsstyrelsen.*
- *Tillståndet gäller i fyra år från och med dagen för detta beslut.*

Västerås stad beviljade 2015-03-13 bygglov för ändring av fasad utbyte av ventilationsinstallationer på Gideonsbergskyrkan (Ärende nr BY 2015-000174, beslutsnr 2015-000453). I beslutet hänvisas till Länsstyrelsens tillstånd enligt KML och man lyfter särskilt fram hur kulturhistoriska värden skall tas till vara. Man ställde också som villkor att byggherren skulle komplettera den inlämnade kontrollplanen och komplettera med en rapport från antikvarisk expert, avseende genomförandets påverkan på kulturmiljön. Man villkorade även slutbeskedet med att, utöver de vanliga intygen, kräva en rapport från antikvarisk expert. Till skillnad från i fallet med Tomaskyrkan har den antikvariska medverkan lyfts in i kontrollplanen enligt PBL. Man var från Stadsbyggnadskontoret (SBK) mer aktiv än i fallet med Tomaskyrkan, med att följa hur de antikvariska värdena togs till vara under projektets gång.

I fallet med Gideonsbergskyrkan ingick de antikvariska frågorna alltså också i den samlade kontrollplanen för bygget, något som inte varit aktuellt för Tomaskyrkan. Kontrollplanen för de kulturhistoriska värdena skall enligt Boverkets råd utformas så att det säkerställs att varsamhetskravet och förvanskingsförbudet tillgodoses. Den skall utgå från förundersökningen och konsekvensbeskrivningen. I fallet med Gideonsbergskyrkan ställde Västerås stad krav på en antikvarisk statusrapport i samband med arbetets slutförande samt slutrapporten till Länsstyrelsen.

KAE

Inför KAE-ansökan för ombyggnationen av Gideonsbergskyrkan förändrades de centrala riktlinjerna för vilka typer av åtgärder som ansågs vara KAE berättigade gentemot fallet med Tomaskyrkan. För Gideonsbergskyrkan kom därför i huvudsak endast sådana åtgärder som berörde brandlarmsanläggning, fasadsnickerier, takåtgärder och dränering att generera KAE. Endast de projekterings- och konsultkostnader som kunde knytas direkt till dessa åtgärder ansågs vara berättigat till KAE. Övriga kostnader för projektering ansågs inte vara berättigat till bidrag. Man kunde med andra ord inte längre få ersättning för de merkostnader som uppstod vid projekteringen då skyddet ställde krav på anpassning. Åtgärderna som stiftet bedömde som berättigade till ersättning liknar alltså i Gideonsbergskyrkan i stort sett de som är vanligt förekommande i de äldre kyrkorna.

Byggfasen

I den antikvariska förstudie som gjordes för Gideonsbergskyrkan pekades ett antal kulturhistoriskt värdefulla originaldetaljer ut. Denna låg sedan till grund för den

rumsbeskrivning som upprättades av arkitekterna. I arbetet med renoveringen stötte man emellertid på flera exempel som visar på hur det kan vara problematiskt att byta 1970-talets material.

Vid uppförandet av kyrkan användes fönster av tryckimpregnerat virke som blålaserades. Isolerglasen har en hållbarhet på cirka 40 år, därefter är den fogmassa som gör att de är förseglade inte längre tät och de får in fukt som gör dem mjölkiga. Förvaltaren önskade därför byta hela fönsterkassetten mot en nyare konstruktion. Dessa nyare fönster är lödda och håller bättre. Man hade kunnat använda sig av en skyddsfilm, men denna skulle hållit dåligt. I detta fall förekom ett tydligt antikvariskt resonemang kring kassetternas ev. kulturhistoriska värde. Flera rutor var bytta sedan tidigare vilket gjorde att få glaskassetter med ursprungligt material fanns kvar. I fallet med Gideonsbergskyrkan fick man därför tillstånd till att byta flertalet fönsterkassetter, men man ställde krav på bevarande av några partier i skyddade lägen av antikvariska skäl. Från antikvarisk sida gjordes bedömningen att den hållbarare energiförbrukningen samt den längre livslängden var ett tillräckligt skäl för byte av glas. Några större reparationer av bågarna genomfördes inte och frågan om virkestyp vid renoveringen kom därför inte upp på agendan. Fönstren, som ursprungligen varit blålaserade var sedan en tidigare renovering täckmålade med akrylatfärg och kom att målas om med en modern färgtyp

Ett annat exempel är taket på Gideonsbergskyrkan där det gamla papptaket byttes till ett gummimaterial. Kyrksalen har ett flackt sadeltak täckt med lackad stålplåt, försett med gesimsrännor, medan församlingshemmets tak är platt och papptäckt. Papptaket som legat på församlingshemmet var uttjänt och i behov av byte. Valet stod mellan ett asfaltpapptak av ungefär samma typ som legat på byggnaden sedan tidigare, och en modern gummimatta. Den senare ansågs ha betydligt bättre hållbarhet. De problem som skulle uppstå p.g.a. vattenfickor på det flacka taket var skäl till detta och det kulturhistoriska värdet på installationerna och takmaterialet bedömdes inte stå i proportion till de risker de medförde. Fläkthovar som inte längre behövdes på taket fick tas bort av samma anledning.

En annan tydlig antikvarisk diskussion rörde de fanerade spånskivor som använts till fönsterbänkar över de inbyggda radiatorerna. Stommen till radiatorskydden bestod av spånskivor av en mjukare kvalitet än dagens, och ytan på dessa skivor hade ursprungligen belagts med ett mycket tunt träfaner. I många fall hade fukt gjort att faneret spruckit och man önskade därför byta mot ett massivt trämaterial. I synnerhet då man också skulle göra slitsar i skivorna för att få luftgenomströmning från de underliggande radiatorerna. Den antikvariska diskussionen kom att röra bevarande och rekonstruktion av befintligt utförande kontra byte till ett "bättre" material. Man beslöt att man i kontorsutrymmet, där faneret var särskilt illa åtgånget, skulle byta till massiva träskivor. I biblioteket skulle de däremot bevaras och de tillkommande slitsarna skulle faneras på samma sätt som originalet. Detta visad sig dock vara ogenomförbart. Då man började såga för slitsarna föll den gamla spånskivan i bitar. Man hade på 1970-talet lagt ned mycket tid och arbete på att fanera ett spånskivsmaterial som inte kunde åldras. Att använda sig av en sådan arbetskrävande metod som fanering av en spånskiva ter sig ologisk idag, då man snarare skulle valt en massiv furuskiva. Man kan alltså hävda att den fanerade skivan hade ett kulturhistoriskt värde som exponent för 1970-talets byggnadsmaterial. Så småningom kom flertalet av de fanerade skivorna att bytas till massivt material. Hållbarhetsaspekten var en orsak till detta.

Vissa akustikplattor i taken bedömdes vara original och är därför utpekade i antikvariska förundersökningen. Därmed kom de även att "K-märkas" av arkitekten i handlingarna. Vissa av dessa akustikplattor hade befintliga håltagningar som inte behövs längre. I dessa fall bytte man mot nya, men i de fall det var hela bevarade man originalet. I övrigt kompletterades med nya plattor.

För vissa nya snickerier hade föreskrivits en laserad yta motsvarande de ursprungliga snickerierna. Problem uppstod emellertid då det i handlingarna föreskrivits ett vattenbaserat system, vilket inte heller ifrågasattes från antikvariskt håll då det främst var nya snickerier som berördes. Det visade sig emellertid att det äldre måleriet snarare var utfört med ett oljebaserat system. Trots att man hade gjort uppstrykningsprover kom skillnaden mellan äldre och nytt måleri blev större än förväntat. Det visade sig att även den ursprungliga lasyrbehandlingen var olika i olika rum, vilket gjorde att det uppstrykningsprov man gjort på en plats inte stämde för alla platser. Blandningen tycktes vara olika. Skillnader fanns även i ytbehandling vilket ledde till att materialet hade olika sugförmåga. Det var inte heller målerifirman som utförde arbetet vilket ledde till att problemen inte hanterades på rätt sätt. En van målare hade troligen kunnat anpassa och hantera skillnaderna på ett bättre sätt.

Återanvändning av befintligt håltegel i fasaderna visade sig vara mycket svårt. Cementbruket som använts vid uppförandet satt hårt och teglet sprack sönder vid rengöringen från bruksrester. Bland de rivna tegelstenarna var det också sällan man hittade några med ”rätt sidor” bevarade. Att finna passande nytillverkat tegel visade sig dock vara möjligt, även om man vände sig till ett annat tegelbruk än vad som ursprungligen levererade stenen.

I Gideonsbergskyrkan projekterades ventilationen redan från början med utgångspunkten att den så långt som var möjligt skulle vara dold. Exempelvis kunde man i Birgittasalen, flytta två befintliga skåp för att göra plats för lokalens nya ventilation vilken förlades i nytillverkade skåp, anpassade i utformningen till de befintliga skåpen.

Brandskydd och tillgänglighet

Till skillnad från i Tomaskyrkan, som rymmer 300 personer, så har gränsen i Gideonsbergskyrkan satts till att 149 personer totalt får vistas i lokalerna samtidigt. Detta gör att man hamnar i den lägre kategorin för brandskydd i samlingslokaler. Trots detta var flera anpassningar nödvändiga att göra. En av de större förändringarna gällde trapphuset. Såväl glas i dörrar som glaspartier uppfyllde inte de moderna kraven. Snickerier brandskyddsmålades för att uppnå bättre skydd. Det nya glaset är 17 mm tjockt, dubbelt så tjockt som befintligt trädglas. Man var därmed hänvisad till att fräsa ur falsen i träpartiet samt fästa glaset med metallclips. Glasets kanter måste av brandsäkerhetsskäl förses med en folie. Både folie och metallclips blev mer synliga än förväntat. Till brandskyddsåtgärderna hörde även kompletteringar för att lås och beslag skulle möjliggöra nödutrymning. Befintliga dörrtrycken i brunoxerat kantig mässing ansågs värdefulla ur kulturhistorisk synvinkel. Tanken var att komplettera med nya låskistor. Detta visade sig vara ogenomförbart och diskussioner om lösningar vidtog. Slutligen bevarades dörrtryckena i originalutförande medan dörrar kompletterades med nya nödutrymningsbeslag där så var nödvändigt.

Samlade erfarenheter

Arbetsformer i pastoratets egen organisation

Under den inledande planeringen inför arbetet med Tomaskyrkan var pastoratet inte fullt medvetet om att KML-skyddet gällde hela anläggningen, inklusive församlingslokaler. Tron var att endast själva kyrkobyggnaden var skyddad. De mer detaljerade antikvariska aspekterna kom därför in sent i processen. Även om man relativt tidigt haft diskussioner på plats med Länsstyrelsen hölls dessa på en mer övergripande nivå och resulterade inte i någon tydlig redogörelse för värdena. I arbetet med Gideonsbergskyrkan kom de antikvariska frågorna istället in i ett väldigt tidigt stadium.

Genom att ha arbetat med stora ombyggnader av två moderna kyrkor har Västerås pastorat kunnat dra en mängd lärdomar som lett till att deras egen process inför och under ombyggnader kan förbättras. I fallet Tomaskyrkan upplevdes det tidiga programskedet i efterhand inte som tillräckligt omfattande. I Gideonsbergskyrkan fördjupades detta skede bland annat genom att ta med en arbetsgrupp från personalen i planeringen. För kommande projekt har man nu funnit en triangulär form för detta arbete. En övergripande styrgrupp samt en arbetsgrupp ur personalen, utgör mer operativa delar. Samtidigt kompletteras dessa med en referensgrupp där fler ur personalen, samt även förtroendevalda och frivilligarbetare i församlingen, har

möjlighet att ingå. Man gör även en tydligare behovsanalys i ett tidigt skede. Den demokratiska delen av arbetsprocessen har på så sätt stärkts genom projekten.

Då man genomför ett så pass komplext och kostsamt projekt med nya ventilationslösningar krävs ur förvaltningssynvinkel att man tittar på hur lokalutnyttjandet ser ut i ett längre tidsperspektiv.⁶⁸ Ett kontorsutrymme är lägre beräknad ur ventilationssynpunkt än en samlingslokal till exempel. Det är alltså avgörande att veta var man behöver ha publika ytor och var kontoren skall vara. På så sätt kom man att behöva lyfta även andra frågor i projektet och det är även med anledning av detta som en sista etapp av Tomaskyrkan ännu inte färdigställts. Kontorslösningen i Tomaskyrkan upptar efter renoveringen för övrigt uppskattningsvis 1/3 av ytan jämfört med före renoveringen (intervju Eva och Fredrik).⁶⁹ Detta speglar även Svenska kyrkans behov av att utnyttja sina lokaler allt mer effektivt. Att göra ändringar i hur man ska utnyttja lokalerna i projekteringsfasen är kostsamt och därför ville man ha ett tydligt programarbete i tidigt skede.

Anlitande av konsulter och upphandling av entreprenörer

Det har visat sig vara förenklande för processen att den antikvariska kompetensen finns med redan i den konsultgrupp som arbetar fram de första handlingarna. Genom att de antikvariska frågorna bevakas och arbetas in på ett tidigt stadium kan man också undvika senare missförstånd. Man undviker även vissa av de tillkommande kostnader som annars kan uppkomma på grund av ändringar i förhållande till förfrågningsunderlaget. Besluten om utförandet kan förhoppningsvis även i något mindre omfattning fattas under stressade förhållanden. Men det är även kostsamt att projektera denna typ av arbeten just för att antikvariska frågor måste beaktas. Projekteringsmötena blir ofta längre och med stora konsultgrupper blir det kostsamt. Många felaktigheter och val av mindre lämpliga lösningar hade kunnat undvikas om Tomaskyrkans kulturhistoriska skydd och värden lyfts fram och tydliggjorts tidigt i planeringen av ombyggnadsprocessen. Arbetet hade också kunnat utföras mer effektivt med färre möten och akuta avstämningar på plats och nödvändigheten att finna snabba nödlösningar hade kunnat undvikas. I arbetet hade det också varit önskvärt att projektörer, projektledare, entreprenörer och hantverkare haft vana av eller ett intresse av att arbeta med kulturhistoriskt värdefulla byggnader.

En stor skillnad mot andra större kyrkorestaureringar är entreprenadformen. Eftersom man måste ha en färdig handling innan tillståndsgivningen handlas denna typ av projekt upp som en generalentreprenad. Det innebär att beställaren måste stå för handlingen fullt ut, vilket ger extra kostnader vid ändringar gentemot handlingen. Entreprenören blir mindre benägen att komma med lösningar utan vill vid avsteg få en lösning från konsultgruppen, annars måste man själv stå för lösningen. I en totalentreprenad får entreprenörerna en friare roll där man ska ta ansvar för lösningarna. Man kan då vara mer benägna att göra smidiga lösningar.

Från några av de intervjuade personerna framkommer att det redan i upphandlingsprocessen kan finnas ett problem med oförståelse från entreprenörernas sida för värdena i de moderna kyrkorna. Vissa företag utan erfarenhet av arbete i kulturhistoriskt värdefulla miljöer lämnar anbud i moderna kyrkor. I de medeltida kyrkorna upplever dessa företag oftare att man inte har rätt kompetens och avstår från att lägga anbud. Beställaren måste därför vara extra tydlig med kraven mot entreprenörerna. Från förvaltarhåll framhålls betydelsen av att det framgår tydligt i handlingarna att objektet är skyddat och vad skyddet innebär. När

⁶⁸ Eva Carlin och Fredrik Lindblom.

⁶⁹ Eva Carlin och Fredrik Lindblom

förfrågningsunderlaget för renoveringen av Gideonsbergskyrkan sammanställdes stämplades samtliga handlingar och ritningar med informationen ”objektet är skyddat enligt KML”. Möjligen har det lett till att färre lämnat anbud. Man har även fått indikationer på att den som fick generalentreprenaden hade svårt att få priser från underentreprenörer. Kostnaderna såg initialt lägre ut i Tomaskyrkan, men alla förändringar ledde till fördyringar och tillkommande kostnader. I Gideonsbergskyrkan har det blivit färre sådana kostnader. I Gideonsbergskyrkan försökte man ha informationstillfällen tidigt i byggprocessen. Ett problem är att entreprenörerna tar in mer okvalificerade rivningsfirmor i tidigt skede med rivningsuppgifter. Dessa är inte så intresserade, eller får inte del av informationen. Entreprenörerna kommer sedan in i olika skeden vilket gör att ett samlat informationstillfälle kan vara svårt att uppnå.

Förståelsen för att skyddet av byggnaden grundar sig på bevarandet av originalmaterialet och inte enbart omfattar utseendemässigt/estetiska värden. Att vara tydlig med att ge information och förhållningsorder utifrån skyddet är också en viktig beställarfråga. Vanligen är det dock stora firmor inblandade i den här typen av projekt och det behövs en överföring av information mellan samtliga inblandade inom de projekterande företagen också. Den som ritat i projekteringen är inte alltid med på projekteringsmötena.

Genom att ha en förundersökning och antikvarisk konsekvensanalys i ett tidigt skede förenklades processen med att få med antikvariska värden i projekteringen. Arkitekten kunde ”K-märka” vissa material i handlingarna, vilket blev en signal till andra konsulter och hantverkare om varsamhet vid hanteringen i alla skeden.

Myndighetskontakter och krav

I fallet med Tomaskyrkan ställdes utöver de diskussioner pastoratets fastighetsförvaltning haft på plats med Länsstyrelsen, endast krav på att ritningar och andra arbetshandlingar skulle inskickas till Länsstyrelsen för godkännande. Man var dock främst fokuserad på ritningar på de detaljer som skulle ändras, exempelvis entréer och ventilation. En lärdom som drogs av arbetet med Tomaskyrkan var att man från Länsstyrelsens sida även bör begära att en antikvarisk förundersökning utförs. Bristen på krav på antikvariska underlag i ett tidigt skede är även något som Gillbrand och Sonehag framhåller som problem i sin analys av bygghandlingarna för S:t Botvids kyrka i Oxelösund.

För Gideonsbergskyrkan kom man från Länsstyrelsens sida ställa krav på en förundersökning. Någon tydlig specifikation eller krav på vad denna förstudie skulle omfatta fanns dock inte. Man kopplade inte heller något krav på konsekvensbeskrivning till förstudien. En sådan begärdes dock i ett senare skede av Stadsbyggnadskontoret i Västerås. I Boverkets råd beträffande antikvarisk förundersökningar framhålls att en förundersöknings främsta uppgift är just att tydliggöra byggnadens kulturvärden, kvaliteter och karaktärsegenskaper, samt identifiera vilka företeelser som är värdebärande. Man bör därför även koppla en konsekvensbeskrivning till förundersökningen av vilken man kan utläsa hur varsamhetskraven tillgodoses samt hur man gjort avvägningar i relation till andra grundläggande samhällskrav (tekniska egenskapskrav). Genom en sådan konsekvensbeskrivning får tillståndsmyndigheten möjlighet att bedöma ifall de gjorda avvägningarna sammantaget kan anses tillgodose lagens krav. (Jämför avsnitt 2:311 i Boverkets byggregler BBR, BFS 2011:16). Förundersökningen för Gideonsbergskyrkan gav ett tydligt underlag för vilka fysiska uttryck i byggnaden som kunde sägas vara värdefulla ur kulturhistorisk synvinkel. En djupare diskussion kring motiveringen till värdena saknades dock. Den grundliga genomgång av byggnadens helhet och komponenter som kan genomföras i en förundersökning gör dock att risken minskar för att delar missas. Något som lätt är fallet om bedömningen grundar sig på enstaka platsbesök som endast dokumenteras översiktligt, vilket var fallet i

Tomaskyrkan. För att kunna söka tillstånd från Länsstyrelsen och kyrkoantikvarisk ersättning krävs att man har en i princip färdig projektering. Den antikvariska förundersökningen bör dock göras innan projekteringen för att kunna ligga till underlag för denna. Först när man verkligen ser vilka åtgärder som är nödvändiga kan man göra en antikvarisk konsekvensanalys.

I fallet med Tomaskyrkan ställdes såväl fastighetsförvaltningen som antikvariska myndigheter inför ett antal överraskningar, där man inte förutsett hur tekniska installationer skulle påverka upplevelsen av rummet. Någon större hänsyn hade nämligen inte tagits i projekteringen till de kulturhistoriska och estetiska värden som fanns i miljön. Vid projekteringen av Tomaskyrkan hade exempelvis ventilationen och eldragningar dragits synliga i de flesta fall, vilket framgick av ritningarna. Men i projekteringsfasen för Tomaskyrkan koncentrerade man sig från beställarens sida på att granska byggritningar och bygghandlingar. Ventilations- och el-handlingar med armaturförteckningar m.m. hade man av tidsbrist inte möjlighet att se över innan. Även Länsstyrelsen tycks främst ha granskat byggritningarna och bygghandlingarna och konsekvenserna av de omfattande tekniska installationsåtgärderna i församlingsdelarna har då varit svåra att visualisera.

Kunskapsluckor finns bland antikvarierna vad gäller de tekniska installationerna och konsekvenserna av denna.⁷⁰ Att kunna läsa denna typ av ritningar är emellertid inte helt enkelt och det är inte heller så att beställaren alltid har kunskap för att helt förstå de mer tekniska detaljerna i beskrivningarna och ritningarna. Alla projektörer behöver därför ha tydliga förhållningsorder och krav på sig att lyfta fram sådana delar som utifrån deras erfarenhet skulle kunna bli problematiska i antikvariskt hänseende. Alla projektörer bör också gå igenom alla sina problempunkter med medverkande antikvarie och med Länsstyrelsen.

För att minska risken för att antikvariska värden skulle skadas i Gideonsbergskyrkan framförde pastoratet ett krav på att samtliga deltagare i projekteringsgruppen skulle flagga för sådana installationer som de trodde skulle kunna inverka på rummet på ett sådant sätt att antikvariska eller estetiska värden skulle kunna påverkas. Denna ”egenkontroll” gav en viss effekt, men arbetssättet har potential att förbättras ytterligare i kommande projekt. I Gideonsbergskyrkan kom därmed många arbeten att redovisas tydligare, exempelvis armaturer, men några installationer kom trots allt att bli onödigt iögonfallande. I några fall tycks det ha berott på att de konsulter som deltar vid mötena inte alltid är de som utför hela arbetet med projekteringen. Ofta lämnar man över delar av arbetet till någon mer specialiserad inom företaget, vilken kanske inte får kännedom om detta krav på upplysningar. Det är inte heller alltid enkelt att veta vad man måste lyfta fram.

Ett sätt att arbeta med förståelsen för konsekvenserna är att som i fallet med Gideonsbergskyrkan arbeta med fotomontage. Detta är emellertid ett relativt kostsamt sätt och bör dessutom endast komplettera granskningen av ritningar och handlingar. Om man endast utgår från fotomontaget kan detaljer lätt missas.

Genom att Länsstyrelsen ställde krav på att en antikvarisk förstudie skulle genomföras kom man där även få ett mer heltäckande antikvariskt underlag vad gäller värdefulla detaljer, material mm. På så sätt kunde man i senare i projekteringen lyfta fram värdena mer konkret genom arkitektens ”K-märkning”. Beställaren fick då också ett tydligare underlag där de kunde visa att man tog hänsyn till objektets kulturhistoriska värden. Detta underlättade senare även i upphandlingen av entreprenaden.

⁷⁰ Eva Carlin och Fredrik Lindblom.

Ett antal krav ställs också från andra myndigheter vid ombyggnader av kyrkorna. Från förvaltarhåll har man upplevt att förståelsen för avsteg från normer är större i de äldre kyrkorna från inblandade myndigheter utöver Länsstyrelsen.⁷¹ Brandingenjörerna är exempelvis mer benägna att lösa brandskyddet organisatoriskt i de äldre kyrkorna (brandsläckare tillgängliga, mer personal etc). Man är däremot mer restriktiv med avsteg från brandskyddet i en modern kyrka. Orsaken till detta är dock inte endast brist på förståelse för kulturhistoriska värden, utan att byggnaden ofta även utnyttjas till exempelvis barnverksamhet i församlingslokalerna. Initialt förslogs i brandskyddsutredningen i samband med renoveringen av Tomaskyrkan att Tomasgårdens befintliga takytor av träpanel skulle förbättras ur brandsynpunkt antingen genom att byta ut trämaterial eller att på något sätt behandla ytskiktet för att på så sätt få bättre egenskaper vid brand (Fire and risk engineering Nordic AB 2013:22). I och med att Länsstyrelsen meddelade att det i detta fall inte är aktuellt med något sådant tillstånd, gavs som ett alternativ att samtliga utrymmen med träpanel i tak skulle förses med ett automatiskt brandlarm (rökdetektion) och ett utrymningslarm för att vid en brand få en tidig detektion och på så sätt initiera en snabb utrymning. En viss anpassning med anledning av kulturhistoriska värden gjordes därmed. Från antikvariska myndigheter har man också varit tillmötesgående med tillstånd för nya utrymningsvägar i de två fallstudierna.

Vad gäller tillgängligheten kommer många frågor upp också i de stora projekten med de äldre kyrkorna. Tillgängligheten till kulturmiljöer som är publika lokaler eller allmänna platser regleras i plan- och bygglagen och i plan- och byggförordningen. Under senare år har frågorna om tillgänglighet till kyrkor och andra kulturmiljöer för funktionsnedsatta också lyfts av så väl Svenska kyrkan som Riksantikvarieämbetet som en del i den allmänna tillgänglighetspolitiken. Riksantikvarieämbetet framhåller i sin rapport ”Skyddat och otillgängligt” (RAÅ 2016) att målsättningen för kulturmiljövården bör vara att öka tillgängligheten till kulturmiljö och kulturarv då användning är en förutsättning för bevarande. Ett exempel på Svenska kyrkans tillgänglighetsarbete vad gäller kyrkobyggnaderna är ”Tillgängligare Visby stift” (Visby stift 2016) som sammanfattar ett antal exempel på tillgänglighetsarbete. Båda dessa tar även sin utgångspunkt i tanken på att tillgänglighet ofta kan uppnås med hänsyn till kulturhistoriska värden. Tillgänglighetsfrågorna kan ibland även vara kopplade till arbetsmiljöfrågor, exempelvis där man behöver ramp för katafalk (Eva Carlin). Kommunerna har enligt pastoratet större förståelse för avsteg från vissa krav i de äldre kyrkorna.

I Gideonsbergskyrkan har stadsbyggnadskontoret (SBK) i Västerås stad också varit engagerade och bevakat de estetiska värdena utifrån varsamhetsparagraferna i PBL, något som inte var fallet i Tomaskyrkan. Det kan vara problematiskt att det ställs kulturmiljökrav från två olika myndigheter i samma ärende. Boverket konstaterar på sin hemsida att kulturmiljölagen inte är formellt kopplad till plan- och bygglagen eller miljöbalken. För att undvika dubbelarbete och underlätta för den enskilde bör därför berörda myndigheter försöka agera på ett samordnat sätt.⁷² Motiveringen till medverkan var att SBK bevakar estetiska värden medan Länsstyrelsen bevakar de kulturhistoriska värdena. Från beställarens sida har det dock upplevts lite otydligt vem som bevakar vad (Eva Carlin). Man har i vissa sammanhang även sett en kulturskillnad mellan de två myndigheterna där Länsstyrelsen gärna träffas på plats för att diskutera uppkomna frågor, medan SBK hellre vill ha möten med ritningar på kontoret.

⁷¹ Eva Carlin och Fredrik Lindblom.

⁷² <http://www.boverket.se/sv/PBL-kunskapsbanken/teman/kulturvarden/samordning-med-kulturmiljolagen/>

KAE-processen

En fråga man kan ställa sig är om det faktum att man genom skyddet får möjlighet att söka KAE kan vara en faktor som gör att skyddet av moderna kyrkobyggnaden blir mer accepterat av förvaltare och församling? Från förvaltarhåll har man framhållit att KAE fungerar som en morot i t.ex. ett brandlarmsprojekt där man får KAE i stor omfattning, oavsett om det är en äldre eller nyare kyrka.⁷³ När det gäller de komplexa arbetena i de moderna kyrkorna så fördyras emellertid projekten kraftigt av att man måste ta hänsyn till antikvariska frågor. Projekteringsmöten blir längre för att lösa de antikvariska frågorna och med stora konsultgrupper blir det kostsamt. Dessa fördyringar får man inte ersättning för genom KAE. I exemplet Tomaskyrkan blev exempelvis ventilationen mycket mer komplicerad då man var tvungen ta hänsyn till antikvariska värden i såväl exteriör som interiör. Även i Gideonsbergskyrkan kom kostnaderna för ventilationsarbeten att öka genom att denna måste förläggas dolt.

Man upplever det också från förvaltarhåll som att man får sämre ”betalt” i KAE för de moderna kyrkorna.⁷⁴ På de äldre kyrkorna får man ofta 50-75% på totalbeloppet i ett projekt. På de nyare kyrkorna måste man mer detaljerat specificera de kostnader som anses vara antikvariska överkostnader i just det projektet. Projekteringskostnaden är en stor del av kostnaden vid ombyggnader i de moderna kyrkorna. Stiftet hanterar fördelningen av den kyrkoantikvariska ersättningen i enlighet med de riktlinjer som dras upp i Kyrkokansliets bedömningsgrunder. Dessa är nya för varje år och därmed kom det att bli en förändring i hur ersättningen bedömdes för Tomaskyrkan och Gideonsbergskyrkan. Då ansökan för Tomaskyrkan lämnades in beräknades procentsatsen för KAE högre för kulturhistoriska utredning och projektering högre än för själva åtgärden. När ansökan för Gideonsbergskyrkan lämnades in nästkommande år hade riktlinjerna förändrats och endast projektering av de åtgärder som kunde få KAE var ersättningsberättigad. Procentsatsen för projektering och åtgärder var dessutom densamma.

Ett annat bekymmer vid projekteringen av de moderna kyrkorna är att en stor del av projekteringen rör teknisk utrustning, ett fält där det ständigt kommer nya produkter. Att göra en färdig projektering närmare två år i förväg för att kunna lämna in ansökan för KAE och tillståndsansökan till Länsstyrelsen kan också vara problematiskt, då de tekniska komponenterna som finns med i underlaget kan komma att försvinna ur sortimentet.

Problem vid byte av moderna material

Att restaurera modernistiska byggnader ställer i viss mån andra krav än då man hanterar äldre byggnader. I äldre kyrkor hanterar man material man ser som underhållsmässiga. Fredric Bedoire beskrev problematiken, bl.a. i en artikel i Byggnadskulturs temanummer om modernismen år 1999:3. Han belyser där frågor kring materialen ur ett restaureringsetiskt perspektiv och för även fram resonemang kring bevarandet av patinan i byggnadsverk som främst är tänkta att vara unga och radikala.

”Att bygga upp Katarina kyrka i Stockholm efter branden gick ganska bra, och det var för att de ursprungliga materialen var så stabila och enkla. Ju mera abstrakt och sofistikerat ett byggnadsverk är, desto svårare och meningslösare är det att rekonstruera det. Då hjälper det inte ens med ursprungliga material och tekniker.” (Bedoire 1999).

Precis som i fallet med äldre byggnader menar han att nyckeln till upplevelsen till stor del ligger i autenticiteten i materialen. Man kan därför inte byta ut ett material mot ett

⁷³ Eva Carlin och Fredrik Lindblom.

⁷⁴ Eva Carlin och Fredrik Lindblom.

”nästan likadant”. Eftersom det i moderna byggnader rör sig om material som ligger nära vårt eget byggande måste man urskilja de små nyanserna. Problemet med den snabba omsättningen av nya material i den moderna byggbranschen gör detta till en stor utmaning.

Framförallt är det viktigt att materialproblematiken kommer in tidigt i planeringsprocessen. Man kan ofta luras att tro att ett material är lätt ersatt för att det är modernt och liknar befintliga i bygghandeln. Men på samma sätt som i en äldre kyrkobyggnad kan man behöva söka speciallösningar vilket kan vara tidskrävande. I ett tidspressat byggskede är det inte alltid möjligt att göra sådana beställningar.

Som antikvarie kan man i arbetet med modernistiska kyrkor behöva sätta sig in i flera olika typer av moderna material där man inte har så stora förkunskaper. Bristen på dokumentation av senare ombyggnader och renoveringar gör ibland att bedömningen av befintliga material kan vara bristfällig. För att kunna ha en uppfattning om vilka material som är lämpliga att använda i en modernistisk byggnad, eller för att bedöma lämpligheten i tillvägagångssätt behöver man ta in kunskap från flera håll. Ett exempel på det är måleri där antikvarier ofta i första hand har kunskaper om en äldre typ av måleri som baseras på traditionella material som linolja och kalk. I exemplet Gideonsbergskyrkan skulle den laserade ytan på snickerier återskapas. I handlingarna föreskrevs ett vattenbaserat system vilket inte ifrågasattes från antikvariskt håll. Vid utförandet visade det sig att det äldre måleriet snarare var utfört med ett oljebaserat system och skillnaden mellan äldre och nytt måleri blev oväntat stor. Man hade också räknat med att den ursprungliga laseringen var helt homogen i byggnaden och därmed bara gjort ett uppstrykningsprov. Det visade sig inte vara fallet. Eftersom det inte var en målare som utförde arbetet kom man inte att hantera dessa uppkomna problem korrekt. En målare hade möjligen haft bättre möjligheter att justera laseringen efter hand då det visade sig bli stora differenser.

Problemen kan även uppkomma då man tidigare medvetet använt sig av traditionella material i den modernistiska arkitekturen. I Tomaskyrkan blev antikvarien i vissa skeden inte tillfrågad om materialvalet och målning blev i några fall rutinmässigt utförd med en modern akrylatfärg. I själva verket hade man tidigare haft en väggbehandling med kalkfärg, men eftersom det rörde en modern byggnad blev materialet inte ifrågasatt från entreprenörens eller byggledningens sida. Lärdomen bör vara att man i likhet med arbeten i de äldre kyrkorna tar fram fler uppstrykningprover innan genomförande efter handling.

Fönsterrenoveringen kom även den att föra med sig antikvariska ställningstaganden av annan typ än vad som vanligen uppkommer. Den vanliga rekommendationen vid renovering av träfönster på kyrkor är att man skall använda sig av kärnfuru, linoljefärg och linoljekitt. I fallet med Tomaskyrkan och Gideonsbergskyrkan var läget ett helt annat. Kyrkorna hade sedan tidigare fönster tillverkade av tryckimpregnerat virke och var målade med moderna färgmaterial. I fönsterposterna hade man kvistigt virke där kvistar borrats upp och pluggats. Men en ren antikvarisk synvinkel på detta skulle man fortsatt med samma material, nämligen tryckimpregnerat virke av tveksam kvalitet. Ur hållbarhetssynpunkt vore detta förstås inte att föredra. Troligen är det inte heller förekomsten av tryckimpregnerat virke i fönstren som konstituerar de värden som gör att kyrkan är skyddad genom KML. Byte av virke gjordes därmed med kärnfuru.

Förankring av objektets kulturhistoriska värde

Från antikvariskt håll framhålls ofta ett behov av att vara tydligare i förmedlandet av byggnadernas värden. I projektet Tomaskyrkan, och i viss mån även i Gideonsbergskyrkan, tycks vissa problem ha uppstått just på grund av att det kulturhistoriska värdet i en modernistisk byggnad upplevts som otydligt. I en ledartartikel

i tidskriften Byggnadskultur 2007 ställde sig Björn Ohlén frågan ”Varför är det så svårt att vårda modernismen? (Ohlén 2007). Han nämner där några av de orsaker som kan tänkas ligga bakom de tankemässiga strukturer som kan försvåra vårdandet av modernistiska objekt. Han menar att byggnadsvården efter den stora rivningsepoken på 1960-talet till en början har framställt ersättningsbebyggelsen som dålig. Man har talat om sjunkande kvalitet och döda fasader. Han menar att det då blir ett ”retoriskt lappkast” när man börjar lyfta fram moderna byggnader som kulturhistoriskt värdefulla. ”Hur byter vi beskrivningar som ”monotont” och ”stereotyp” mot ”rytmiskt” och ”variationsrikt” utan att tappa ansiktet?” frågar han sig och efterlyser en eftertanke där man lyfter fram kvaliteter i äldre bebyggelse utan att framställa nyare arkitektur som sämre. Han reflekterar även över hur man resonerar antikvariskt kring utbyte av modernt fönstervirke, en fråga som varit aktuell i fallet med Gideonsbergskyrkan. En viktig restaureringsetisk fråga som Ohlén också väcker är hur man resonerar i antikvarisk värdering kring den patina som modernisterna själva inte heller såg som önskvärd.

I de intervjuer som gjorts inom ramen för denna studie lyfts ofta bristen på tydliggjorda kulturhistoriska värden fram som ett problem. Från Länsstyrelsens handläggare fanns en frustration att de ursprungliga skyddsbesluten från RAÄ är så knapphändiga.⁷⁵ Man ser i efterhand att man från Länsstyrelsens sida borde ha klargjort värdena bättre. Skyddsbesluten är utformade efter en mall där endast kyrkornas namn och administrativa uppgifter skiljer sig åt (se bilaga 1 och 2). Innehållet i beslutet ger endast kunskap om den lagmässiga bakgrunden till skyddet. Det visar att skyddet är det samma som för äldre kyrkor och att rivning, ändring, tillbyggnad av exteriör och interiör liksom ingrepp i fast inredning, konstnärlig utsmyckning och färgsättning är tillståndspliktigt. Man motiverar sitt relativt strikta urval av skyddade moderna kyrkor med att de skall omfatta endast kyrkor som har ett särskilt stort värde genom ”hög konstnärlig eller arkitektonisk kvalitet eller som exempel på en viss teologiskt betingad gestaltning”. Vilka av dessa orsaker som vägts in för urvalet av just Tomaskyrkan och Gideonsbergskyrkan framgår dock inte. Det framgår inte heller tydligt att hela anläggningen är skyddad vilket möjligen varit en bidragande orsak till missförståndet kring skyddet av Tomaskyrkans flyglar. Man kan även konstatera att också Riksantikvarieämbetet tidigare gett uttryck för en sådan hållning. Av det utskick som gjordes till domkapitlet 1999, i samband med ett kompletterande urval av skyddsvärda kyrkor byggda 1940 och senare, framgår att en helhetsbedömning av anläggningarna har gjorts men att ”RAÄ har dock i allmänhet uppfattningen att exteriören, kyrkorummets interiör och förrum samt i förekommande fall fristående klockstapel bör skyddas, inte lokaler för övrig församlingsverksamhet”⁷⁶.

Länsstyrelsen deltog vid ett antal möten med pastoratet kring de planerade åtgärderna i Tomaskyrkan med början i augusti 2012. Pastoratet har även fört minnesanteckningar vid dessa möten. Av dessa framgår att en mängd olika åtgärder diskuterades och en hel del frågor kring skyddets omfattning ventilerades. I Västerås pastorats minnesanteckningar från 130311 framgår att Länsstyrelsens representanter framhållit att man i första hand kommer att ha åsikter om:

- Exteriören i sin helhet.
- Interiören i kyrkobyggnaden
- Tidstypiska byggnadsmaterial och lösningar i de publika delarna av församlingsgården som är av stor vikt för det invändiga arkitektoniska intrycket.

⁷⁵ Birgitta Cedenhag

⁷⁶ Kompletterande urval av skyddsvärda kyrkor byggda 1940 och senare. Skrivelse till samtliga berörda domkapitel 1999-12-14. RAÄ dnr 312-1147-1999.

För att klargöra vad man menade med den sista punkten hade det förmodligen varit värdefullt med en antikvarisk förundersökning eller en fördjupad karakteristik som även omfattade församlingsgården. Någon sådan rutin hade man dock inte vid denna tid.

I Tomaskyrkan gjorde Länsstyrelsen bedömningen att byte av komponenter i tekniska installationer inte skulle vara prioriterade i skyddet och inte heller ytskikt i icke publika lokaler (Västerås kyrkliga samfällighet 130109, Utkast ombyggnation av installationer mm på Tomaskyrkan – redogörelse för bedömt relevanta antikvariska aspekter). Det som lyftes fram som särskilt viktiga frågor i tillståndsprovningen var exteriören i sin helhet, interiören i kyrkobyggnaden och tidstypiska byggnadsmaterial och lösningar i de publika delarna av församlingsgården som är av vikt för det invändiga arkitektoniska intrycket. Denna översiktliga bedömning gjordes av Länsstyrelsen efter besök på plats. Några mer precisa punkter kom att lyftas fram. De glasade vindfången var exempel på en sådan liksom burspråken. Det glasade överljuspartiet som fanns i ett av källarutrymmena tilläts först sättas igen med plåt, troligen som en konsekvens av att Länsstyrelsen hade en mer tillåtande inställning till förändringar i källarutrymmena. Då den antikvariska medverkande i projektet ifrågasatte detta gick förvaltaren istället på en bevarandelinje och glaspartiet renoverades istället.

I Gideonsbergskyrkans souterrängplan bedömde Länsstyrelsen värdet som lägre än i övre plan (intervju Elisabeth Ek). Där ansåg man det inte nödvändigt att vara lika strikt i sina bedömningar som på övre plan. Dessa delar har därmed blivit mer påverkade av all ventilation och kablage och utrymningsvägar. Åtgärderna har emellertid även fått konsekvenserna för fasaderna som ansågs skyddsvärda. Länsstyrelsen har bedömt det som viktigt att verksamheten kan bedrivas på ett bra sätt i lokalerna och att dessa är funktionella. På övervåningen har Länsstyrelsen bedömt striktare och man har ställt större krav på lösningar. Man använde sig inte av den antikvariska förundersökningen i bedömningen av det kulturhistoriska värdet, utan gjorde den själv efter platsbesök. Diskussionerna på plats ledde fram till en sammantagen uppfattning. Birgitta Cedenhag och Elisabeth Ek har gjort bedömningen tillsammans.

Också för Västerås stifts del aktualiserade ombyggnaden av Tomaskyrkan frågan kring kulturhistoriska värden i de moderna kyrkorna på ett tydligt sätt (Intervju Anna G). Problematiken kring de vagt beskrivna värdena i de egna kyrkokaraktiseringarna för de moderna kyrkorna, kopplade till allmänt hållna skyddsbeslut, genererade ett projekt kring modernismens kyrkor som drivs tillsammans med Västmanlands läns museum. Man såg ett behov av att definiera värdena bättre. Byggnaderna är ofta komplexa då det gäller material och teknik. Vad är värdefullt? Vilka delar är skyddade? Finns det exempelvis teknik som är kulturhistoriskt värdefullt?

I samband med vårdplanerarbetet har det i Västerås stift tagits fram karakteristik för skyddade moderna kyrkor i samma utsträckning som för de äldre kyrkorna, men trots detta anses det saknas en tydlig värdering. I karaktiseringarna framgår inte heller vilka värden som finns i församlingslokalerna och kontorsutrymmena. I stort sett är det kyrkorummet och exteriören som fått en fördjupad beskrivning. Möjligen är detta en ytterligare en bidragande faktor till att man trots att samlingslokaler och kontor inte haft samma skydd som själva kyrkorummet.

Kring det kulturhistoriska värdet i en medeltida kyrka råder möjligen en tydligare konsensus mellan alla inblandade i ett ombyggnadsprojekt. Även den som inte har någon större inblick i antikvariskt arbete kan känna igen sig i tankegångarna. Då upplevs inte behovet lika stort av ett förtydligande av skyddsvärdet utöver den befintliga karaktistiken. När konsensus inte råder innan arbetets uppstart ökar riskerna för kommunikationsproblem kring byggnadens kulturhistoriska värden.

Genom att värdena tydliggörs i de fördjupade karakteriseringarna kan man också förmedla dem tydligare till församlingar och andra. Det kan vara värdefullt att ha en tydligare karakteriseringar och genomlysning av de kulturhistoriska värdena innan det är aktuellt med ombyggnader. Om man har en samsyn om värdena redan innan den antikvariska förstudien och konsekvensanalysen kan denna på ett tydligare sätt ta sin utgångspunkt i vilka värden som skall skyddas. Risken för att värderingen kolliderar med önskade förändringar minskar också.

Från Västerås pastorat framhålls i intervjuerna att det kan vara lämpligt att ta med antikvarien i ett tidigt programskede även för att informera personalen om skyddets omfattning och objektets kulturhistoriska värden, för att önskemålen om förändring skall vara realistiska.⁷⁷

Kalmar Läns museums pilotstudie om hur man kan arbeta med dialog i samband med värdering av moderna kyrkor prövades en arbetsmodell som även skall fånga immateriella värden.⁷⁸ Möjligen skulle en variant på denna modell kunna vara en framkomlig väg att gå under ett programskede. På så sätt skulle man kunna skapa en dialog där de kulturhistoriska värdena lyfts fram samtidigt som man får en bredare förankrad kulturhistorisk värdering.

Förändringsbenägenheten i de moderna kyrkorna

Generellt sett har man från fastighetsförvaltarens sida tyckt sig se en annan förståelse för skyddet i de medeltida kyrkorna från de som nyttjar byggnaden. De äldre kyrkorna prioriteras även i händelse av övertalighetsproblematik.⁷⁹ I de moderna kyrkorna har man oftare en pragmatisk hållning där man främst ser till funktionaliteten (Holterman-Wig). Önskemålen om förändring i kyrkorna har tidigare ofta tagit sig uttryck i att man önskar sig fler lokaler.⁸⁰ För att slippa ta strid för omfördelningar inom befintliga lokaler vid verksamhetsförändringar har man tidigare gärna utökat lokalerna när nya behov uppstått. När det ekonomiska utrymmet blir allt mindre, är det nödvändigt med prioriteringar. Lokalrevisionen som genomförts i Västerås pastorat har visat att lokalerna utnyttjas till mycket liten del och ofta bara för ett ändamål. Önskemålet från förvaltningen skulle därför vara mer multifunktionella rum, där olika verksamheter skulle kunna utnyttja samma lokal vid olika tidpunkter. Andra önskemål från verksamheten rör ofta praktiska ting som bättre ljus, ljud och tillgänglighet. Önskemålen om lokaler har ofta varit mycket personbundna. Någon anställd har brunnit för en verksamhet vilken därmed fått anpassade lokaler. När den personen slutat står lokalerna oanvända. I fallet med Tomaskyrkan finns en mängd specialanpassade lokaler för olika aktiviteter som träslöjd och batik. Även detta kan vara problematiskt ur bevarandesynpunkt, då man vid intresseförskjutningar kan behöva bygga om. Frågan är då om det kulturhistoriska värdet ligger. Man hade före ombyggnaden även omfattande kontorsytor i Tomaskyrkan Dessa utrymmen är skyddade genom KML, samtidigt som exempelvis arbetsmiljöfrågor måste lösas. En sådan fråga var de markiser som tillkom på Tomaskyrkans fasad i samband med ombyggnaden. Också ventilationens dimensionering är beroende på verksamhetens utformning. Detta är frågor man sällan behöver ta ställning till i äldre kyrkomiljöer.

⁷⁷ Eva Carlin och Fredrik Lindblom.

⁷⁸ Johansson, Olofsson 2011

⁷⁹ Eva Carlin och Fredrik Lindblom.

⁸⁰ Eva Carlin och Fredrik Lindblom.

Referenser

Kart- och arkivmaterial

Text...

Otryckta källor

Fire and risk engineering Nordic AB. Brandskyddsbeskrivning, Förfrågningsunderlag, Cedern 1, Västerås, Tomasgården om- och tillbyggnad. Uppdragsnummer 12-175. Daterat 130204.

Gillbrand, Ebba, Sonehag, Therese. Förundersökning av stål- och betongkonstruktion: S:t Botvids kyrka. Högskolan på Gotland. 2010-12-27.

Gillbrand, Ebba, Sonehag, Therese. Analys av ett restaureringsprojekts handlingar: S:t Botvids kyrka. Högskolan på Gotland. 2011-03-08.

Västerås Stift- moderna kyrkor. Projektplan ansökan om KAE, beslutat av Västerås stiftsstyrelse 27-03-2014.

(västerås kyrkliga samfällighet 20121031 – Projektbeskrivning: ombyggnad av installationer mm i Tomaskyrkan).

Västerås kyrkliga samfällighet 130109, Utkast ombyggnation av installationer mm på Tomaskyrkan – redogörelse för bedömt relevanta antikvariska aspekter.

Intervjuer

Informant 1: Birgitta Cedenhag, tidigare handläggare, Länsstyrelsen i Västmanlands län 2015-09-10.

Informant 2: Anna Gütthlein, stiftsantikvarie, Västerås stift. 2015-11-

Informant 3 och 4: Eva Carlin, fastighetschef Västerås pastorat, intervjuad tillsammans med Fredrik Lindblom, fastighetsingenjör Västerås pastorat. 2015-11-17.

Informant 5: Elisabeth Ek, tidigare handläggare, Länsstyrelsen i Västmanlands län. 2015-11-24.

Muntliga uppgifter

Ellen Holterman Wiig, byggnadsantikvarie Västmanlands läns museum. Telefonsamtal 2016-09-14.

Litteratur

Alftberg, Åsa, Eriksson, Lotta. 2007. Gör en kyrka någon skillnad? Regionmuseet i Kristianstad rapport 2008:3. Kristianstad.

Andersson, Elisabeth. 2011. Moderna kyrkobyggnader – Kyrkobyggandet i Göteborgs stift 1940 – 1999. Svenska kyrkan Göteborgs stift.

Bedoire, Fredric. 1999. Att restaurera modernismen. Ur: Byggnadskultur 1999:3.

Johansson, Magnus, Olofsson, Veronica. 2011. Delaktighet i praktiken. Metodutveckling avseende kulturhistorisk inventering av kyrkor uppförda efter 1939. Kalmar länsmuseum rapport mars 2011.

Kyrkan bygger och förnyar: om planerings- och byggnadsfrågor. Projektgruppen Framtidens kyrkorom, Svenska kyrkans centralråd, Svenska kyrkans församlings- och pastoratsförbund. Red. Isaksson, Lennart och Sverker, Gudrun.

Lind, Helena, Leandersson, Bert. 2016. Moderna kyrkor i Sverige. Lund.

Lindblad, Henrik. 2010-07-23. Slutsatser och rekommendationer. Slutrapport till projektet Utvärdering och utveckling av karaktäriseringar och prioriteringar. Svenska kyrkans kyrkokansli. Uppsala.

Ohlén, Björn. 2007. Varför är det så svårt att vårda modernismen? Byggnadskultur 4/2007.

Riksantikvarieämbetet. 2016. Skyddat och otillgängligt? En utvärdering av funktionshinderspolitiken inom kulturmiljöområdet. Stockholm.

Riksantikvarieämbetet. 2014. Vägledning för tillämpning av kulturminneslagen, Kyrkliga Kulturminnen 2014.

Stadsbyggnadskontoret Västerås stad. Planprogram för Skiljebo februari 2006. PP19.

DN 1971-11-27

Wennås, Olof. Får en kyrka se ut hur som helst? Några drag i svensk kyrkoarkitektur 1955–1975.

Widmark, Henrik. 2001. Monumental modernism och monteringsfärdig funktionalism: en skiss över kyrkobyggande och stadsplanering i Sverige 1959-1975. Ingår i: Valör konstvetenskapliga studier 2001:1. Uppsala.

Andersson, Elisabeth. 2011. Moderna kyrkobyggnader. Kyrkobyggandet i Göteborgs stift 1940-1999. Svenska kyrkan i Göteborgs stift.

Tekniska och administrativa uppgifter

KM projekt nr:

Länsstyrelsen dnr, beslutsdatum:

<i>Undersökningsperiod:</i>	
<i>Arkeologtimmar:</i>	XXX timmar
<i>Maskintimmar:</i>	XXX timmar
<i>Exploateringsyta:</i>	m ²
<i>Personal:</i>	
<i>Belägenhet:</i>	Äga, kvarter, socken, kommun, län, landskap
<i>Ekonomisk karta:</i>	
<i>Koordinatsystem:</i>	
<i>Koordinater:</i>	
<i>Höjdsystem:</i>	(Västerås stads höjdsystem, 0-plan 3,84 meter under RH 1900 och 3,46 meter under RH 1970)
<i>Inmätningmetod:</i>	
<i>Dokumentationshandlingar:</i>	Förvaras hos <i>aktuellt länsmuseum/ATA</i> (i förekommande fall ange antal foton, profiler, planer osv.)
<i>Fynd:</i>	Fynden FXX-XX förvaras på KM i väntan på beslut om fyndfördelning.

BILAGOR

RIKSANTIKVARIÉÄMBETET och
STATENS HISTORISKA MUSEER

BYGGNADSAVDELNINGEN

Enheten för byggnadsdokumentation
Antikvarie Mats Bergman /AL

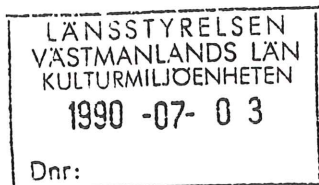
Datum
1990-04-19

Beteckning
3618/88

Er datum

Er beteckning

Beslut

Kyrkorådet i
Västerås Skerike församling
Box 5
721 03 VÄSTERÅS

Angående skydd enligt kulturminneslagen för
Gideonsbergskyrkan

Med utgången av år 1988 upphörde 1920 års kungörelse med föreskrifter rörande det offentliga byggnadsväsendet att gälla. Kungörelsens bestämmelser om kyrkor har ersatts av bestämmelser om kyrkliga kulturminnen i 4 kap. lagen (SFS 1988:950) om kulturminnen m. m., som trädde i kraft den 1 januari 1989.

Kulturminneslagen (KML) ger skydd åt de kulturhistoriska värdena i kyrkobyggnader, kyrkotomter, kyrkliga inventarier och begravningsplatser. Alla kyrkobyggnader och kyrkotomter som har tillkommit före utgången av år 1939 skall som förut stå under statlig tillsyn av riksantikvarieämbetet och statens historiska museer - nedan kallat riksantikvarieämbetet.

Även begravningsplatser som har anlagts före utgången av år 1939 står under statlig tillsyn. Tillsynsmyndighet är länsstyrelsen.

Genom särskilt beslut av riksantikvarieämbetet kan kulturhistoriskt värdefulla kyrkor uppförda efter 1939 ställas under samma tillsyn som de äldre kyrkorna. Detta innebär att förslag till rivning, ändring eller ombyggnad av exteriör och interiör liksom ingrepp i deras fasta inredning, konstnärliga utsmyckning och färgsättning även fortsättningsvis skall granskas och godkännas av riksantikvarieämbetet. Av förarbetena till lagen framgår att begreppet kulturhistoriskt värde även innefattar konstnärligt värde och att kyrkor som uppförts under de senaste årtiondena kan skyddas (prop. 1987/88:104, särskilt s. 49, 58 och 97).

Riksantikvarieämbetet har med anledning härav gjort en genomgång av de kyrkor som uppförts efter 1939. Antalet kyrkor är ca 520. Drygt 80 av dessa har enligt ämbetets bedömning ett sådant kulturhistoriskt värde att de bör omfattas av kulturminneslagens tillsynsbestämmelser.

Det gjorda urvalet är restriktivt och omfattar endast kyrkor som har ett särskilt intresse genom hög konstnärlig eller arkitektonisk kvalitet eller som exempel på en viss teologiskt betingad gestaltning. Samråd har skett med Svenska Kyrkans nämnd för gudstjänstliv och evangelisation, som också tillställts materialet för bedömning av

urvalet med hänsyn till teologiska och kyrkohistoriska aspekter. Vidare har samråd skett med länsstyrelsernas kulturmiljöenheter och läns museerna, vilka haft materialet på remiss. Urvalet kommer kontinuerligt att ses över och kompletteras, bl. a. med hänsyn till nytillkomna kyrkor som bedöms vara skyddsvärda.

Såsom riksantikvarieämbetet meddelat i förhandsbesked 1988-12-27 har Gideonsbergskyrkan ett sådant kulturhistoriskt värde att den även fortsättningsvis bör stå under statlig tillsyn. Riksantikvarieämbetet beslutar härmed att bestämmelserna i 4 kap. 3 KML skall tillämpas på kyrkobyggnaden och den tillhörande kyrkotomten. Tillstånd till ändringsåtgärder m. m. skall därför sökas hos riksantikvarieämbetet.

För kyrkans inventarier gäller att de liksom tidigare står under riksantikvarieämbetets tillsyn. Här gäller bestämmelserna i 4 kap. 6-10 KML.

Detta beslut kan överklagas hos regeringen (se bilaga).

Ärendet har beretts i en arbetsgrupp bestående av överantikvarien Evald Gustafsson, avdelningschefen Christian Laine, avdelningsdirektören R. Axel Unnerbäck, 1:e antikvarierna Erland Lagerlöf och Mats Persson, byrådirektören Einar Brydolf, arkitekten Lennart Illerstad samt antikvarien Mats Bergman. Beslutet har fattats av riksantikvarien efter föredragning av Mats Bergman. I den slutliga handläggningen har även deltagit avdelningsdirektören Thomas Adlercreutz.

RIKSANTIKVARIÉÄMBETET OCH
STATENS HISTORISKA MUSEER

Margareta Biörnstad
Riksantikvarie

R. Axel Unnerbäck
Tf avdelningschef

HUR MAN ÖVERKLAGAR, se bilaga

Beslut

Kyrkorådet i
Västerås Badelunda församling
Box 9006
720 09 VÄSTERÅS

Angående skydd enligt kulturminneslagen för Tomaskyrkan

Med utgången av år 1988 upphörde 1920 års kungörelse med föreskrifter rörande det offentliga byggnadsväsendet att gälla. Kungörelsens bestämmelser om kyrkor har ersatts av bestämmelser om kyrkliga kulturminnen i 4 kap. lagen (SFS 1988:950) om kulturminnen m. m., som trädde i kraft den 1 januari 1989.

Kulturminneslagen (KML) ger skydd åt de kulturhistoriska värdena i kyrkobyggnader, kyrkotomter, kyrkliga inventarier och begravningsplatser. Alla kyrkobyggnader och kyrkotomter som har tillkommit före utgången av år 1939 skall som förut stå under statlig tillsyn av riksantikvarieämbetet och statens historiska museer - nedan kallat riksantikvarieämbetet.

Även begravningsplatser som har anlagts före utgången av år 1939 står under statlig tillsyn. Tillsynsmyndighet är länsstyrelsen.

Genom särskilt beslut av riksantikvarieämbetet kan kulturhistoriskt värdefulla kyrkor uppförda efter 1939 ställas under samma tillsyn som de äldre kyrkorna. Detta innebär att förslag till rivning, ändring eller ombyggnad av exteriör och interiör liksom ingrepp i deras fasta inredning, konstnärliga utsmyckning och färgsättning även fortsättningsvis skall granskas och godkännas av riksantikvarieämbetet. Av förarbetena till lagen framgår att begreppet kulturhistoriskt värde även innefattar konstnärligt värde och att kyrkor som uppförts under de senaste årtiondena kan skyddas (prop. 1987/88:104, särskilt s. 49, 58 och 97).

Riksantikvarieämbetet har med anledning härav gjort en genomgång av de kyrkor som uppförts efter 1939. Antalet kyrkor är ca 520. Drygt 80 av dessa har enligt ämbetets bedömning ett sådant kulturhistoriskt värde att de bör omfattas av kulturminneslagens tillsynsbestämmelser.

Det gjorda urvalet är restriktivt och omfattar endast kyrkor som har ett särskilt intresse genom hög konstnärlig eller arkitektonisk kvalitet eller som exempel på en viss teologiskt betingad gestaltning. Samråd har skett med Svenska Kyrkans nämnd för gudstjänstliv och evangelisation, som också tillställts materialet för bedömning av urvalet med hänsyn till teologiska och kyrkohistoriska

aspekter. Vidare har samråd skett med länsstyrelsernas kulturmiljöenheter och läns museerna, vilka haft materialet på remiss. Urvalet kommer kontinuerligt att ses över och kompletteras, bl. a. med hänsyn till nytillkomna kyrkor som bedöms vara skyddsvärda.

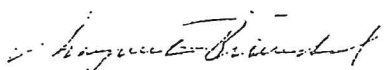
Såsom riksantikvarieämbetet meddelat i förhandsbesked 1988-12-27 har Tomaskyrkan ett sådant kulturhistoriskt värde att den även fortsättningsvis bör stå under statlig tillsyn. Riksantikvarieämbetet beslutar härmed att bestämmelserna i 4 kap. 3 KML skall tillämpas på kyrkobyggnaden och den tillhörande kyrkotomten. Tillstånd till ändringsåtgärder m. m. skall därför sökas hos riksantikvarieämbetet.

För kyrkans inventarier gäller att de liksom tidigare står under riksantikvarieämbetets tillsyn. Här gäller bestämmelserna i 4 kap. 6-10 KML.

Detta beslut kan överklagas hos regeringen (se bilaga).

Ärendet har beretts i en arbetsgrupp bestående av överantikvarien Evald Gustafsson, avdelningschefen Christian Laine, avdelningsdirektören R. Axel Unnerbäck, 1:e antikvarierna Erland Lagerlöf och Mats Persson, byrådirektören Einar Brydolf, arkitekten Lennart Illerstad samt antikvarien Mats Bergman. Beslutet har fattats av riksantikvarien efter föredragning av Mats Bergman. I den slutliga handläggningen har även deltagit avdelningsdirektören Thomas Adlercreutz.

RIKSANTIKVARIÉÄMBETET OCH
STATENS HISTORISKA MUSEER

Margareta Biörnstad
Riksantikvarie

R. Axel Unnerbäck
Tf avdelningschef

HUR MAN ÖVERKLAGAR, se bilaga